

KAS BENCE

Az óhajtó mondatok kategóriája

This paper analyzes the traditional category of optative sentences of the descriptive grammar. It provides a quite detailed description and hereditary analysis of constructions that are commonly used for optative sentences. It also ranks these constructions regarding specificity and expressive power. The study's main aim is to disentangle the aspects of syntax, semantics and pragmatics and separate the examination of expressing desires, i.e. the semantic-pragmatic study of modality from the examination of specific syntactic constructions.

1. Bevezetés

A hagyományosnak nevezett magyar nyelvtanban a mondatoknak többféle szempontú felosztása létezik. Ezek egyike a mondatoknak úgymond a beszéd három tényezője (a beszélő, a hallgató és a valóság) szempontjából, valójában első-sorban a beszélő szándéka szerint való osztályozása. A felállított öt kategória: kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító és kérdő mondatok (Bencédy és mtsai 1971, Rácz – Takács 1987, Subosits 1989). Ez a dolgozat az óhajtó mondatról mint mondattani kategóriáról, az óhajtó jelentésű mondatok formai és tartalmi sajátosságairól szól. Az első részben az adatok szemügyre vétele után (1.1.) arra teszek javaslatot, hogy az óhajtó mondat mint kategória a nyelvreírás mely szintjén kerüljön megfogalmazásra (1.2.–1.3.), majd az óhajtó jelentésű mondatok körét kísérem meg minél pontosabban kijelölni. A 2. részben az 1.1.-beli adatok közt fellelt konstrukciók egyenkénti, részletesebb vizsgálata következik. Ezt a 3. pontban az óhajtó konstrukciónak bizonyult szerkezetek felsorolását is tartalmazó összegzés zárja. Végül, a 4. pontban a modalitás, azon belül az óhajtó modalitás lehetséges értelmezéseiről, a mondat típusokkal való összefüggéséről lesz szó.

1.1. Adatok

Mindhárom fent hivatkozott magyar leíró nyelvtani mű funkcionális alapú meghatározást ad: „az óhajtó mondat vágyat, óhajtást, kívánságot fejez ki”. Az alábbi, teljességre nem törekvő lista mondatai mind eleget tesznek ennek a feltételnek:

(1a) *Bárcsak elhasalna az a tetű!*

(1b) *Bár ismertem volna Marilyn Monroe-t!*

- (1c) *Csak tudnám, hol a szemüvegem!*
(1d) „*Vajha volnék az örömnék fája!*”
(1e) „*Hej, ha én is, én is köztetek mehetnék...!*”
(1f) *De ennék egy kis törökmézet!*
(1g) *Mennyire bevágnék egy nagy adag fagyaltot!*
(1h) *Milyen jó lenne egy filmben szerepelni!*
(1i) *Hogy kirúgnék ma a hámból!*
(1j) *Istenem, csak el ne essek!*
(1k) „*Ott essem el én a harc mezején!*”
(1l) *Vigyen el az ördög!*
(1m) *Hogy vinné el a fene!*
(1n) *Meginnám a maradékot.*
(1o) *Klassz lenne elmenni a Balatonra.*
(1p) *Fel kívánok szólalni a holnapi rendezvényen.*
(1q) *Szeretnék leülni.*
(1r) *Szeretnék leülni!*

1.2. Kategorizációs bizonytalanság

A fenti listában sokkal többféle mondat szerepel, mint ahányféle példamondatot a hagyományos magyar nyelvtani irodalomban találni. Ennek oka, hogy nem explicit módon ugyan, de a mondatoknak ennél jóval szűkebb körét tartják óhajtónak. A három fentebb hivatkozott mű az (1a–e) mondatokat egyhangúlag nevezné óhajtó mondatoknak, ezek közül az (1d–e)-féle mondatok gyakorlatilag „kihaltak” tekinthetők. Alakilag felszólító, de funkciójában óhajtó mondatként címkézik az (1j–l)-féle mondatokat. A szerzők számos mondatfajta eltérően ítélnék meg. Az (1n–q) mondatok egyiküknél sem minősülnek óhajtó mondatnak, mégpedig az érzelmenyilvánítás, az arra jellemző sajátos intonáció hiánya miatt. Az (1f–g) mondatok Rácz és Takács (1987) szerint felkiáltó és óhajtó mondatok egyaránt lehetnének. Subosits (1989) szerint ezek a mondatok E/1 személyű alannyal óhajtó mondatnak, egyébként felkiáltó mondatnak tekintendők, ő óhajtó mondatnak tartja az (1r)-féléket is. Látjuk, hogy az egyes kategóriákba tartozás kritériumai nem egyértelműek. A mondatokat sok szempontból próbálják jellemezni, pl. formai jegyek (igealakok, állítmánytípusok, szórend stb.), a beszélő szándéka (kérés, felhívás, tényközlés, kérdezés stb.), szupraszegmentális jellemzők (intonáció, hangsúly stb.) vagy sajátos lexikai elemek megléte alapján, az azonban nem derül ki, hogy ezek közül mit tekintenek definitívnek és mit nem.

1.3. Típusalapú kategorizáció

Az egységes osztályozás kudarcát többek között a kategorizáció szintjeinek egybemosódása okozza. A hagyományos nyelvtanítás nem döntötte el, hogy milyen szintű kategóriába tartozó elemeket akar osztályozni, óhajtó vagy felkiáltó stb. mondatnak címkézni: konkrétan elhangzó megnyilatkozásokat, vagy a beszéd-körülményektől független nyelvi jeleket, azaz a mondatokat.

Mármost, a megnyilatkozásoknak a beszélők kommunikációs szándékának a szempontjából való osztályozása nem végezhető el tisztán nyelvi eszközökkel, így az a nyelvi jeleket realizációik kontextusaival együtt vizsgáló pragmatika feladata, és nem a leíró nyelvtané. A nyelvi szerkezetek és azok felhasználásai között ugyanis nincs egyértelmű megfelelés. Adott kommunikációs szándék többféle nyelvi jellel közvetíthető, és ugyanazon nyelvi jel többféle szándékot közvetíthet különböző helyzetekben.

Az egyes mondatok – tehát a kontextusaiktól függetlenül tekintett nyelvi jelek – már alkalmasabbak lehetnek egy efféle osztályozásra. Két okból mégsem érdemes ezen a szinten maradvá felállítani az említett osztályokat. Az egyik ok a lehetséges mondatok halmazának végtelensége, a másik pedig az, hogy az óhajtó jelentés egyáltalán nem véletlenszerűen felbukkanó velejárója a grammatikai szerkezeteknek.

Az első ok miatt például az óhajtó mondatok felsorolással való megadása eleve reménytelen, mindenképpen valamely közös tulajdonságuk kiemelésére van szükség. Ezt jól érzik a fent említett szerzők, ők azonban az óhajtó mondatok kiemelhető közös tulajdonságát az óhajtó jelentésben látják. Állításuk ennél fogva nem különösebben informatív, azon kívül, hogy léteznek óhajtó mondatok, mindössze annyit mond, hogy az óhajtó mondatok azok, melyek óhajtást fejeznek ki.

Ha azonban figyelembe vesszük a mondatszerkezetek és a mondatjelentés nem véletlenszerű összefüggését, olyan állításokat tehetünk, melyek nem tautologikusak. Analóg mondatok formái – tehát szintaktikai, morfológiai és szupraszegmentális fonológiai – jegyeinek elvonásával mondatsémák, mondat típusok definiálhatók, s ezekhez bizonyos mondatszintű jelentések rendelhetők. Az így előálló forma–jelentés párokat nevezhetjük mondatszintű konstrukcióknak (a konstrukciókról lásd még: Kálmán 2000). Egy formailag meghatározott mondat-típust csak akkor lehet, mondjuk, óhajtó konstrukciónak nevezni, ha az óhajtó jelentés lexikai tartalomtól és a használat körülményeitől függetlenül jellemzi az adott típusba tartozó mondatokat.¹ Ennek nem feltétlenül van köze ahhoz, hogy

¹ Komlósy András figyelmeztetett arra, hogy nem mindegy, hogy egy mondat az óhajtást kifejezi avagy leírja. Ez a határ érzésem szerint körülbelül ott húzódik, ahol a fent említett szerzők az óhajtó és kijelentő mondatok közti vonalat sejtik. A továbbiakban azonban – a konklúziót kissé már most elővételezve – az „óhajtást kifejező” vagy „óhajtó jelentésű mondat” kifejezést általánosan,

az adott mondattípusba tartozó egyes mondatok megnyilatkozásként való használatával mi lehet egy beszélő kommunikációs szándéka. Kiefer (2000) ezt a kétféle – pragmatikai és szemantikai – jelentést a beszédhelyzetre való hivatkozás szükségessége alapján különíti el. A szemantikai, vagy konvencionális jelentés nála az, ami a beszédhelyzet ismerete nélkül, pusztán a megnyilatkozás nyelvi formája (a mondat) alapján megjósolható. A továbbiakban én is ezt a disztinkciót követem, bár *konvencionális* helyett szerencsésebbnek tartom a definíciót sűrítő *kontextusfüggetlen jelentés* kifejezést használni, ti. konvenciók a nyelvhasználatban, a kontextusbeli értelmezésre nézve is vannak, sőt.

Ha tehát vannak olyan mondattípusok (sémák), melyekhez kontextustól függetlenül hozzárendelhető az óhajtó jelentés, akkor ezen az alapon megkülönböztethetők a többi mondatkonstrukciótól. Ha nincsenek, akkor a leíró nyelvészetben – a nyelvészeti pragmatikával ellentétben – nincs értelme óhajtó mondatokról beszélni.

1.4. Az óhajtó funkció tesztje

Hogy egy mondat óhajtást fejez-e ki, mondatok párba rendezésével tesztelhető. A párok egyik tagja a vizsgált mondat lesz, a másik tag pedig egy olyan mondat, mely a vizsgált mondat minden – az esetleges speciális lexikai elemeken kívüli – elemét (és semmi mást) egy óhajtást jelentő ige vonzatkeretében tartalmazza. A vizsgált mondat akkor óhajtó, ha a két mondat jelölete az anyanyelvi beszélő intuíciója számára egybeesik, a stílusértéket figyelmen kívül hagyva. Óhajtást jelentő igék pl. a következők: *szeretne vmit/vmit csinálni, óhajt vmit/vmit csinálni, kíván vmit/vmit csinálni*. Ezekkel az igékkel a szótárban rögzített jelentésüknél fogva csak óhajtást ábrázoló mondat alkotható. A továbbiakban a leggyakoribb és stílárisan semleges 'szeretne' igét használom, amelynek három lehetséges vonzatkerete van²:

(2a) infinitívusz, (2b) *hogy* kötőszós felszólító módú mellékmondat és (2c) *ha* kötőszós feltételes módú mellékmondat.

(2a) *szeretne* + IGE-Inf,

(2b) *(Azt) szeretné, hogy* + IGE-Conj³,

az óhajtásos jelentésmozzanatot főmondati szinten tartalmazó, tehát 'vki óhajt vmit' szemantikai szerkezetű mondatokra vonatkoztatva használom.

² A *szeretne* ige alakjában ugyan felfedezhető a feltételes mód jele, jelentése mégsem kompozicionális, hiszen nem jelent feltételeltséget mondjuk a *kíván* vagy *óhajt* igékhez képest, hanem pontosan ugyanazt.

³ Kálmán (2001) szerint a törekvést, vágyakozást... kifejező régenek mind kötőmódú mellékmondatokkal állnak. A *szeretne vmit* esetében viszont a felszólító módú mellékmondat sem rossz pl. *Szeretném, hogy terítsd meg az asztalt /vidd ki a szemetet /jöjjön be az elefánt.*

(2c) *(Azt) szeretné, ha + IGE-Cond.*

Ezek a keretek a jelentésmegfeleltetés szempontjából egyenértékűek, a vizsgált (3a) mondatnak a (3b–d) mondatok jelentése ugyanúgy megfeleltethető:

(3a) *Bárcsak én lennék Bill Gates!*

(3b) *Szeretnék BG lenni.*

(3c) *(Azt) szeretném, hogy én legyek BG.*

(3d) *(Azt) szeretném, ha én lennék BG.*

További példák a mondatpár-tesztre:

(4a) *Bárcsak esne az eső! = Szeretném, ha esne az eső.*

(4b) *De vennék egy kocsit! = Szeretnék egy kocsit venni.*

(4c) *Csak meg ne bukj! = Szeretném, hogy ne bukj meg.*

(4d) *Megiszom ezt a meleg sört. ≠ Szeretném meginni ezt a meleg sört.*

(4e) *Elmennék az orvoshoz, ha beteg lennék. ≠ Szeretnék elmenni az orvoshoz, ha beteg lennék.*

(4f) *Jöjjön, aminek jönnie kell! ≠ Szeretném, hogy jöjjön, aminek jönnie kell.*

A (3a) és a (4a–c)-ben vizsgált mondatok tehát óhajtást fejeznek ki, míg (4d–f) nem. A teszt problémája, hogy nem érzékeny a felszólító–óhajtó különbségre:

(5a) *Hozd ide a papucsom! = Szeretném, hogy idehozd a papucsom.*

Az (5a) egy lehetséges párt mutat, a vizsgált mondatot általában mégsem óhajtónak tartják. A probléma fölött itt átsiklunk azzal, hogy a felszólító módú igés konstrukciók tárgyalásakor (a 2.6. pontban) visszatérünk rá.

A tesztpárok alapján, melyeket itt nem fogok dokumentálni, a kiindulási adathalmaznak tekintett (1a–r) mondatok mindegyike óhajtást fejez ki. Ezek a mondatok egy-egy speciális mondattípust képviselnek, a következőkben ezeket veszem szemügyre közelebbről.

2. Az egyes konstrukciók tárgyalása

2.1. A „bárcsakos” és „csakos” konstrukciók

2.1.1. Adatok

Ezt a csoportot az (1a–e), legmarkánsabban az (1a–c) mondatok képviselik, melyeket alább megismétlek⁴.

⁴ A korábbi nyelvéllapokban használt (1d–e) mondatokkal a beszélt nyelvi tapasztalat híján tovább nem foglalkozom. Az (1e)-féle mondatok megegyeznek a *szeretne* ige (2c)-ben megadott

- (1a) *Bárcsak elhasalna az a tetű!*
 (1b) *Bár ismertem volna Marilyn Monroe-t!*
 (1c) *Csak tudnám, hol a szemüvegem!*

2.1.2. Formai tulajdonságok

Ezeknek a konstrukcióknak állandó formai jegyei (i) egy lexikailag meghatározott mondatbevezető és (ii) egy feltételes módú ige:

- (6a) [*Bárcsak* IGE-Cond]
 (6b) [*Bár* IGE-Cond]
 (6c) [*Csak* IGE-Cond]

Már itt elővételezhető, hogy a (6a–b) konstrukciók között a mondatbevezető alakján kívül semmilyen különbség nem mutatkozik. Bármely „bárcsakos” mondat kezdődhet „bárral” és megfordítva⁵. A (6c) konstrukció látszólag megegyezik velük, valójában azonban más konstrukciókkal közelebbi rokonságban áll (2.1.6.).

2.1.3. Intonáció, hangsúly

A „bárcsakos” mondatok intonációja ereszkedő, tehát az első szótagi dallamcsúcsot követő fokozatos és időben elhúzódó frekvenciacsökkenés jellemzi (Kassai 1998). Ezzel szemben a „csakos” mondatok dallamcsúcsa nem a mondatbevezetőn, hanem a *csak*-ot követő frázison van. Intonációja elől eső, a főhangsúly a dallamcsúccsal esik egybe. A *csak* tehát mindig hangsúlytalan, míg a *bár* és a *bárcsak* mindig hangsúlyos (7a–c). A mondatbevezetők hangsúlystátuszát a fókuszáláskor megjelenő irtóhangsúly sem változtatja meg (7d–f):

- (7a) \cup *Bárcsak* \cup *megnyernénk a Kupát!*
 (7b) \cup *Bár* \cup *megjönne* \cup *Peti!*
 (7c) *Csak* \cup *megvárna* \cup *Kati!*
 (7d) \cup *Bárcsak* $\cup\cup$ *mi nyernénk meg a kupát! (és nem ők)*
 (7e) \cup *Bár* $\cup\cup$ *Peti jönne meg! (és nem Karesz)*
 (7f) *Csak* $\cup\cup$ *Kati várna meg! (és nem Eszti)*

vonzataként állító mellékmondatokkal, a főmondat (az óhajtást explicit kifejező ige) elhagyása mellett. Ritkán használatos forma.

⁵ Ezért aztán a továbbiakban egyként „bárcsakos” konstrukciónak fogom hívni őket.

2.1.4. Tagadás

A feltételes módú igealakok tagadása formai szempontból kétféleképpen történik: (i) feltételes főmondatokban *nem* (8a), míg (ii) számos más konstrukcióban, pl. megszorító értelmű mellékmondatban, visszautasító visszakérdezésben *ne* tagadószerű alak szerepel (8b–c). A „bárcsakos” és „csakos” konstrukciók igealakja szintén az utóbbi (8d–e).

(8a) *Nem venném a szívemre, ha megütnéd magad.*

(8b) *Megvártam volna, csak ne késett volna ennyit.*

(8c) *Én ne lennék kompetens?!*

(8d) *Csak ne lennék ilyen fafejű!*

(8e) *Bár ne tettem volna!*

2.1.5. Személyesség

Bencédy et al.(1971) megfigyelték, hogy a „bárcsakos” mondatokat állandó személyesség jellemzi. Ezekben a mondatokban mindig a beszélő saját kívánsága nyilatkozik meg, akárki is a mondat nyelvtani alanya, pl. (9a–b)-ben az apa, ill. T/2. Ez igaz a „csakos” mondatokra is (9c).

(9a) *Bár megjönne apa!*

(9b) *Bárcsak eleget ettetek volna!*

(9c) *Csak ne lennél így betojva!*

2.1.6. Az igealak, az aspektus és az előfeltevések összefüggése

A szerkezetbe illesztett igék a feltételes módban létező mindkét igeidőben, jelen (1a) és múlt (1b) időben állhatnak. A cselekvést, aktivitást jelölő (ágentív) igék azonban E/1 személyű, jelen (jövő) idejű alakban csak -hAt toldalékkal fordulnak elő befejezett eseményt ábrázoló predikátumokban (10a–b). Ugyanezek az állítmányok E/1-től eltérő számú/személyű, vagy múlt idejű igével természetesebbek (10c–d). Folyamatos cselekvést jelölő predikátumokban – ilyenek pl. a „puszta” főneves vonzattal, vonzat nélkül vagy az *éppen* határozószóval álló igék – érdekes módon nincs gond az E/1 személyű, jelen idejű alakokkal (10e)⁶.

(10a) *Bár #vennék egy kocsit / #leülnék / #ennék egy dinnyét / #elolvasnám a leveled!⁷*

(10b) *Bár vehetnék egy kocsit /leülhetnék/ ehetnék egy dinnyét / elolvashatnám a leveled...!*

⁶ Erre Komlósy András és Kálmán László hívta fel a figyelmemet.

⁷ A # jel a szemantikai anomáliára utal (Kiefer 2000 jelölése).

(10c) *Bár vettem volna egy kocsit /leültem volna/ ettem volna egy dinnyét/
elolvastam volna a leveled...!*

(10d) *Bár venne egy kocsit / leülne/ enne egy dinnyét/ elolvasná a leveled!*

(10e) *Bár éppen kocsit vennék / éppen leülnék / dinnyét ennék / olvasnék!*

A (10a–b)-beli példák arra utalnak, hogy a „bárcsakos” és „csakos” mondatok az állandó óhajtó jelentésen kívül előfeltevést is tartalmaznak. Eszerint a beszélő nincs abban a helyzetben, hogy a kommentben foglalt hipotetikus állítást igazgá tegye, tehát tehetetlen. Éppen ezért különös hatást keltene egy olyan mondat, amely a beszélő saját aktivitását áhítaná egy, a beszélő tehetetlenségét előfeltételező mondatípussal.

A beszélő által végrehajtandó befejezett cselekvéseket illetően tehát csak a „helyzetbe kerülésre” vonatkoznak a „bárcsakos” és „csakos” mondatok. Ez azt jelenti, hogy az Ágens szerepű alanyt vonzó igék E/1-ben csak -hAt toldalékos alakban illeszthetők a szerkezetbe. Nem világos azonban, hogy ez miért nincs így a folyamatos aspektusú cselekvési események esetében.

Nem ágensi alanyú igék nem mutatnak ennyire jellegzetes megoszlást, de ilyenekkel is elképzelhető olyan szituáció, amely a fentiekhez hasonlóan furcsa. A „*Bárcsak ülnék!*” megnyilatkozás például ilyen, ha egy székekkel teli teremben hangzik el, ahol semmi sem gátolja a kényelembe helyezkedést. Itt azonban nem szemantikai, hanem pragmatikai „hibáról” van szó, hiszen található olyan kontextus, melyben a fenti mondat elfogadhatóan hangzik.

2.1.6. A „csakos” konstrukció rokonsága

A (6c)-ben megadott szerkezetű, „csakos” óhajtó mondatok szerkezete megegyezik a megszorító értelmű, *csak* kötőszóval bevezetett feltételes módú mellérendelt tagmondatokéval (11a–b, c–d, e–f, g–h párok). A mondatbevezetőn és az igemódon kívül azonos a hangsúlyozás (hangsúlytalan *csak*) és a tagadás (*ne* tagadószó) módja is.

(11a) *Szívesen elmennék a hegyekbe, csak tudnék síelni.*

(11b) *Csak tudnék síelni!*

(11c) *Ügyvédnek mennék, csak ne lennék ilyen fafejű.*

(11d) *Csak ne lennék ilyen fafejű!*

(11e) *Megnyernénk a bajnokságot, csak profik jönnének hozzánk ilyen falábúak helyett.*

(11f) *Csak profik jönnének hozzánk ilyen falábúak helyett!*

(11g) *Csak élne az uram, megtanítana titeket kesztyűbe dudálni!*

(11h) *Csak élne az uram!*

Az effajta, megszorítást kifejező, feltételes módú tagmondatokkal mindig párhuzamba állítható egy velük formailag megegyező, emfatikusan intonált, önálló óhajtó mondat.

Analóg módon, léteznek a (11)-beliekhez hasonló, felszólító módú igés mondatpárok is. Az óhajtást kifejező, felszólító módú igés mondatok általában, de nem kötelezően fohászkodás vagy indulatszó után állnak.⁸

(12a) *Jövőre találkozunk, csak Őmegérjük.*

(12b) *Csak Őmegérjük!*

(12c) *Hatrá visszaérek, csak Őössze ne fussak Ővalakivel.*

(12d) *Jaj, csak Őössze ne fussak Ővalakivel!*

(12e) *Kimehettek a kertbe az öcséddel, csak Őmeg ne fázzon az a Őgyerek.*

(12f) *Szűzmáriám, csak Őmeg ne fázzon az a Őgyerek!*

(12g) *Felmászhatunk, csak Őle ne ess.*

(12h) *Csak Őle ne ess!*

A párhuzam mellett szól, hogy ezekben a mondatokban a felszólító módú inflexiót viselő igék egy speciális – Kálmán et al. (2001) szerint kötómódú – alakja van, melyben az igevivő szerepű mondatrészek, pl. igekötők az ige előtt állnak (13a), a neutrális felszólító módú igés főmondatokkal ellentétben (13b).

(13a) *Jaj, csak megtalálják!*

(13b) *Találják meg!*

A (12b,d,f,h)-beli óhajtó mondatok konstrukciójának az állandó formai jegyei tehát a hangsúlytalan *csak* mondatbevezető és az igevivő-ige frázisrendű, felszólító módú ige⁹:

(14) [*Csak* IGE-Imp]

A (14) típusú mondatokban tagadás esetén az igemódosító megelőzi a tagadószót (15a), ami egyébként az erősen hangsúlyos felszólításokra jellemző (15b). Ebben ugyanakkor eltérnek más, egyébként szintén igevivő-ige szórendű, felszó-

⁸ Vannak a (11–12)-ben példázott utótagmondatokhoz hasonlók kijelentő módú igével is, ám ezeknek nincs óhajtást kifejező önálló változata, mert kijelentő módban csak a néhány közvetlenül óhajtást jelentő igével lehet ilyen mondatot alkotni.

⁹ Itt rögtön felmerül az a terminológiai kérdés, hogy vajon jogos-e kötómódúnak nevezni ezt az igealakot, ha egyszer önálló főmondatokban is előfordul, nem csak alárendelt tagmondatokban. Úgy látszik, a frázisrend és az inflexió egymástól független jegyek, amelyeknek sokféle kombinációja figyelhető meg különböző mondatfajtákban (egyébként feltételes módban is).

lító módú igealakot tartalmazó konstrukcióktól (15c).¹⁰

(15a) *Csak el ne vigyék a kocsit!*

(15b) *El ne vidd a kocsit!*

(15c) *Azt szeretném, hogy *el ne vidd / ne vidd el a kocsit!*

A (10)-ben bemutatott, a beszélő tehetetlenségére vonatkozó előfeltevés a felszólító módú igés „csakos” mondatokra is jellemző. Minimum furcsák a (16a–b) mondatok, míg a (8b)-hez hasonlóan -hAttal kiegészített változataik természetesebbek:

(16a) *#Jaj, csak elolvassam az újságot!*

(16b) *#Csak focizzak a srácokkal!*

(16c) *Jaj, csak elolvashassam az újságot!*

(16d) *Csak focizhassak a srácokkal!*

2.1.7. Összegzés

A *csak* mondatbevezető feltételes (6c), illetve felszólító módú (14) konstrukciók tehát hasonló szerkezetű és tartalmú mellékmondatoktól öröklik tulajdonságait, továbbá intonációjuk is megegyezik. Ezekben ugyanakkor eltérnek a „bár-csakos” konstrukcióktól, míg más jegyekben, így a beilleszthető igék sajátos megoszlása, a tagadószó alakja és az óhajtás rögzített E/1 személyűsége tekintetében megegyeznek velük (1. táblázat).

Mindhárom konstrukció jelentés szempontjából jelölt mondat típusnak tartható, hiszen a szerkezeti elemek együttállása kontextustól függetlenül mindig olyan mondatot határoz meg, mely kifejezi az állítmány jelölétének kívánatosságát a beszélő szemszögéből¹¹.

<i>bárcsak</i> IGE-Cond	<i>csak</i> IGE-Cond	<i>csak</i> IGE-Imp
-------------------------	----------------------	---------------------

¹⁰ Úgy tűnik tehát, hogy az ige–igemódosító–tagadószó sorrend szempontjából kétféle felszólító módú igealak létezik. Az egyik, az igemódosító–tagadószó–ige frázisrendű a „csakos” mellékmondatokban, „csakos”, illetve mondatbevezető nélküli főmondatokban (utóbbiak a hangsúlyos, fenyegető felszólítások), míg a tagadószó–ige–igemódosító frázisrendű változat a „hogynos” mellékmondatokban és „sima” felszólító mondatokban fordul elő.

¹¹ Hogy mit is jelent az óhajtó konstrukció, mint mondat típus, arra a dolgozat végén még visszatérek.

Fonológiai jellemzők	dallam	ereszkedő	elől eső	elől eső
	hangsúly a mondat-bevezetőn	van	nincs	nincs
Igealak	inflexió	feltételes módú	feltételes módú	felszólító módú
	tagadás	<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>ne</i>
	tagadás szórendje	' <i>ne</i> ' I IV	' <i>ne</i> ' I IV	IV ' <i>ne</i> ' I
Lexikai korlátozás		?E/1 cselekvő igék	?E/1 cselekvő igék	?E/1 cselekvő igék
Óhajtás személyessége		konstans E/1	konstans E/1	konstans E/1

1. táblázat: „bárcsakos” és „csakos” óhajtó konstrukciók összehasonlítása

2.2. Feltételes módú főmondatok (FF-konstrukció)

2.2.1. Adatok

Ilyen az (10) és az alábbiak (17):

(17a) *Megnéznék egy jó akciófilmet.*

(17b) *A nagymamám bevezetné a gázt, mert utál fát hasogatni.*

Ezek a mondatok neutrálisan („lapon”) intonáltak, sajátos formai jegyük a feltételes módú ige. A tagadás *nem* tagadószóval történik, a szórend, a kiemelés módjai megegyeznek a hasonlóan intonált, kijelentő módú igés egyszerű főmondatokéval.

2.2.2. A FF-mondatok jelentése

A feltételes módú ige kontextusfüggetlen jelentése olyasmi, hogy az igei frázis jelölete az alanyra nézve csak egy bizonyos feltétel teljesülése esetén jellemző. Éppen ezért a feltételes módú igés főmondatokhoz általában sajátos jelentéstartalmú mellékmondat kapcsolódik: (i) *ha* kötőszós, feltételes módú igés mellékmondat, mely a főmondat jelölete teljesülésének feltételét fejt ki (18a), vagy (ii) *de* kötőszós, kijelentő módú igés mellékmondat, mely a főmondat jelölete nem teljesülésének okát tartalmazza (18b). Vannak viszont feltételes főmondatok, amelyekhez közvetlenül nem tartozik mellékmondat (17a), vagy nem a feltételességre utaló mellékmondat kapcsolódik hozzá (17b). Ezek értelmezése általában nem lehetséges a beszédhelyzetre vonatkozó információk nélkül. Sokszor előfordul, hogy a fent említett mellékmondatok valamelyikének tartalma a diskurzusban máshol, más által kimondva jelenik meg (18c), és az is, hogy egyáltalán nincs kimondva, csak odaértve (18d). Ilyenkor az értelmezés megegyezik a (18a–b)-féle feltételes összetett mondatokéval, mert a főmondat és a mellékmondat is megjelenik a tágabb értelemben vett kontextusban, és a társalgás pragmati-

kai szabályai nyilvánvalóvá teszik a viszonyukat. Vannak viszont olyan esetek, amikor semmilyen módon nem jelenik meg a kiváltó feltétel. Ilyenkor a feltételes főmondatokat szándék vagy óhaj kinyilvánításaként értékeli a hallgató (18e). Ennek egyrészt lehet kognitív alapja, hiszen ha nincs explicit külső feltétel, akkor a mondat jelöletének teljesülése nyilván csak a beszélőtől függ. Másrészt lehet analógiás alapja, hiszen vannak olyan mondattípusok, melyekben a feltételes módú ige olykor az alany óhajára, szándékára utal. Ilyenek a feltételes kérdések (18f), illetve a fent említett, *de* kötőszós mellékmondatral álló mondatok, mely utóbbiak azt jelentik, az alany szeretne valamit csinálni, de bizonyos okok miatt mégsem teszi meg (18b). Ezenfelül, a *szívesen* igemódosítóval együtt a feltételes módú igés mondatok mindig óhajtó jelentésűek (18g). Ez a módosító persze igemódtól és -időtől függetlenül mindig kifejezi az alany pozitív viszonyulását az ige jelöletére nézve. Feltételes módban egy hipotetikus eseményhez való pozitív hozzáállást jelöl, ami pontosan a 'szeretne vmit csinálni' jelentés parafrázisa.

- (18a) *Elmennék veled a koncertre, ha ki tudnám fizetni a jegyet.*
 (18b) *Elmennék veled a koncertre, de nem érek rá.*
 (18c) – „*Mit csinálnál, ha lenne egy szabadnapod?*”
 – „*Elmennék egy koncertre.*”
 (18d) *Elmennék veled a koncertre. (ha lehet / ha te is akarod / ha van még jegy stb.)*
 (18e) *Elmennék veled a koncertre.*
 (18f) *Eljönne a koncertre?*
 (18g) *Szívesen elmennék veled a koncertre.*

Az állítást, mely szerint bizonyos feltételes módú igék óhajtó jelentésben állnak FF-mondatokban, alátámasztja az a tény is, hogy egyébként *nagyon* nem módosítható igék feltételes módú alakja előtt állhat *nagyon*. Ekkor ugyanis a szerkezetileg nem, csak jelentésében jelenlevő *szeretne* igét módosítja (19a–b)¹². Nem lehet ez az értelmezése azonban a feltételt explicit megjelenítő feltételes mondatoknak (19c). Gyakoriak a hasonló, *nagyon* megegyező disztribúciójú és szerepű módosítókkal alkotott szerkezetek is (19d).

- (19a) **Nagyon iszom egy sört.*
 (19b) *Nagyon innék egy sört. = Nagyon [szeretnék [inni egy sört]].*
 (19c) *??Nagyon innék egy sört, ha nem lenne keserű.*
 (19d) *Baromira... / Marhára... innék egy sört.*

¹² A fokozás azonban korlátozott: *??Még jobban / Még inkább innék egy narancslét.* (Kálmán László és Komlósy András szóbeli közlései.)

Az óhajtásos értelmezése a feltételes főmondatoknak azonban utólagos, és a beszédhelyzet körülményeinek függvénye. Nem található ugyanis jellemző mintázat arra nézve, hogy milyen formai vagy tartalmi kategóriájú lexikai elemekkel jár ilyen jelentés, ti. egy semleges vagy kellemetlen jelölletű FF-mondatot nem vagyunk hajlamosak óhajtásként értelmezni (20a–b). Ezt jelzi az is, hogy ilyen frázisokkal a *nagyon*nal való módosíthatóság sem működik (20c–d). Érdekes, hogy ezek szerint a *nagyon*nal való módosíthatóságot közvetve a pragmatikai értelmezés engedélyezi.

(20a) *Feltekerném a slagot.*

(20b) *Felszedném a kutyagumit.*

(20c) ^{??}*Nagyon feltekerném a slagot.*

(20d) ^{??}*Nagyon felszedném a kutyagumit.*

Mivel tehát a „kellemetlen jelentésű mondat” nem nyelvtani kategória, a feltételes főmondat általában véve nem tartható óhajtó konstrukciónak.

2.3. Értékelő kifejezések

2.3.1. Adatok

(23a) *Jó lenne végre megmosakodni.*

(23b) *Klassz lenne egy erős kávé.*

(23c) *Jó lenne, ha már az ágyban feküdnék.*

2.3.2. Szerkezet

A (23)-beli mondatok formájukra nézve szintén feltételes mondatok. Hasonlóan neutrális az intonációs mintájuk, és ugyanúgy ’nemmel’ tagadható feltételes módú igealakot tartalmaznak. Eltérnek viszont az előző részben tárgyalt feltételes mondatoktól abban, hogy nem az alany, hanem mindig a beszélő irányultságáról szólnak. Az állítmány mindig egy értékelő melléknévből (a *jó*–*rossz* melléknévpár szinonimáiból) és egy E/3 személyű létigéből áll.

(24a) [MELLÉKNÉV_{értékelő} lenne IGE-Inf]

(24b) [MELLÉKNÉV_{értékelő} lenne FŐNÉVI FRÁZIS]

(24c) [MELLÉKNÉV_{értékelő} lenne, ha IGE-Cond]

2.3.3. Eredet

Ez a szerkezet nem csak feltételes módban létezik. Az [értékelő melléknév + E/3

létige] szerkezet többféle igemódban és -időben értékítéletet fogalmaz meg egy infinitívusos igei frázissal, deverbális, *-Ás* képzős főnévvel vagy *ha* kötőszós feltételes módú mellékmondatokkal jelölt eseményről, illetve egy főnévi frázissal jelölt dologról.

A (25a–c) mondatok egy-egy tényleges jelen-, jövő- illetve múltbeli sakkpartit értékelnek, míg a (25d–e) egy-egy hipotetikus jövőbeli, illetve múltbeli (elmaradt) szeánszról szólnak.

(25a) *Jó sakkozni veled.*

(25b) *Jó lesz sakkozni veled.*

(25c) *Jó volt sakkozni veled.*

(25d) *Jó lenne sakkozni veled.*

(25e) *Jó lett volna sakkozni veled.*

Elvileg a feltételes módú (25d–e) mondatok jelentése elemeik jelentéséből összerakható (kompozicionális), mert a kijelentő módú mondatokhoz viszonyítva csak a feltételes móddal tipikusan kifejezett többlettartalommal bírnak, ti. egy hipotetikus eseményről mondanak ítéletet. Egy ilyen értékelés megfogalmazása általában a jelölt dologgal kapcsolatos óhaj kifejezésekként van értelmezve. Senki nem mondja például, hogy jó lenne egy sör, ha nem is akar inni. Ez azonban nem mindig van így, hiszen sokszor csupán hasznosságra, célszerűsége utalnak ezek a mondatok (26).

(26a) *Jó lenne neked egy aszpirin.*

(26b) *Szép lenne rajtad az a ruha.*

Az óhajtó értelmezés tehát itt is kontextusos, nem a nyelvi forma sajátja.

2.4. Emfatikus konstrukciók és alcsoportjaik

2.4.1. Adatok

Óhajtást fejeznek ki az (1f–i)-beli, *de*, *mennyire*, *milyen* és *hog*y (a továbbiakban DMMH) funkcióelemeket¹³ tartalmazó mondatok, melyeket alább megismétlek. Az efféle mondatok közös formai jegye a fenti, speciális lexikai elemek mellett a feltételes módú ige.

¹³ Az efféle szavak szófaji besorolása a hagyományos nyelvtani irodalomban meglehetősen ködös. Nem látom különösebb értelmét annak, hogy bármelyik hiányosan definiált terminust rájuk aggassam, egyelőre inkább megmaradok a *f u n k c i ó s z ó* kifejezésnél. A DMMH-elemek soha nem ragozottak, körük zárt, önállóan nem alkotnak megnyilatkozást, funkciójuk egy bizonyos mondatkonstrukció bevezetése, jelzése. Utóbbi ürügyén, tehát funkcionális alapon esetleg nevezhetnénk őket „mondatspecifikálóknak”.

- (1f) *De ennék egy kis törökmézet!*
 (1g) *Mennyire bevágnék egy nagy adag fagyaltot!*
 (1h) *Milyen jó lenne egy filmben szerepelni!*
 (1i) *Hogy kirúgnék ma a hámból!*

Mind a négy fenti funkciószóra igaz viszont az, hogy vannak olyan velük alkotott, az (1f–i)-vel analóg szerkezetű és intonációjú mondatok, melyek nyilvánvalóan (és ellenőrizhetően, l. 1.3.) nem óhajtást fejeznek ki:

- (27a) *De elfáradtam!*
 (27b) *Mennyire kövér ez a kutya!*
 (27c) *Milyen magas az a ház!*
 (27d) *Hogy bebombázta a felső sarokba!*

Ez arra utal, hogy a DMMH-s óhajtó mondat egy általánosabb, emfatikus konstrukciócsoport speciális alcsoportjába tartozik. A továbbiakban ennek az általánosabb csoportnak a leírása következik, majd ennek alapján vizsgálom a DMMH-s óhajtó mondatok tulajdonságainak öröklöttségét.

2.4.2. Az általánosabb DMMH-konstrukciók

A (27) mondataiban a DMMH-elemeket olyan frázisok követik, melyek megítélhető igazságértékű állítást tartalmaznak, és máskülönben neutrálisan intonált mondatok kommentjének felelnek meg. A DMMH-s mondatokban változatlanul maradnak a bennük foglalt állítások igazságfeltételei és igazságértéke.¹⁴ A (27)-beli mondatokban foglalt állítások a következők:

- (28a) *Elfáradtam.*
 (28b) *Kövér ez a kutya.*
 (28c) *Magas az a ház.*
 (28d) *Bebombázta a felső sarokba.*

2.4.2.1. Az emfatikus mondatok funkcióelemei

A fentebb bemutatott négy funkciószón kívül további hárommal léteznek még efféle mondatok: az *annyira*, *olyan* és *úgy* névmásokkal. Ezek az egyébként kérdőszóként szereplő *mennyire*, *milyen* és *hogy* elemekhez tartozó mutató névmási párok (*annyira–ennyire*, *olyan–ilyen*, *úgy–így*) hátsó magánhangzós, „távolra mutató” tagjai. A mutató, illetve kérdő névmási funkciószóval alkotott

¹⁴ Az állítás tesztelhető: mondunk-e a (27a–d)-hez hasonló mondatokat akkor, ha az állítmánnyal kifejezett tartalom nem ismerjük el igaznak? Például, ha a kutyát nem tartjuk kövérnek (27b), a házat magasnak (27c), vagy nem érzünk fáradtságot (27a). Mondunk, de akkor viccelünk vagy gúnyolódunk.

emfatikus mondatok tartalmilag és a formai oldalt tekintve a szintaktikai és morfológiai szinten megegyeznek. Hangsúlyviszonyaikban szintén nincs eltérés, a funkciósók mindig hangsúlyosak, és a jellegzetes dallam is rajtuk indul. A karakterdallam tekintetében tendenciózus eltérést mutatnak. Míg a kérdő névmással homológ funkciósót tartalmazó mondatok intonációja általában ereszkedő, ritkábban elől eső, addig a mutató névmással azonos alakúakat tartalmazóké szinte mindig elől eső. A többitől eltérően „páratlan” *de* elemmel alkotott mondatok mindkét intonációs mintával előfordulnak.

Ereszkedő dallam	Elöl eső dallam
↘ <i>De érdekes ez a cikk!</i>	↗ <i>De érdekes ez a cikk!</i>
↘ <i>Mennyire utálok Bélát!</i>	↗ <i>Annyira utálok Bélát!</i>
↘ <i>Milyen fafejű voltam!</i>	↗ <i>Olyan fafejű voltam!</i>
↘ <i>Hogy megváltoztál!</i>	↗ <i>Úgy megváltoztál!</i>

2. táblázat: A funkcióelemek és az intonáció összefüggése

2.4.2.2. Emfatikum

A (27)-beli szerkezetek a bennük foglalt mondat állítmányának jelölésével kapcsolatos, közelebről nem meghatározott érzelemnyilvánítást fejeznek ki. A nyilvánított érzelem minősége és hőfoka nyelvileg nincs kódolva, az metakommunikációs eszközökkel és csatornákon jut kifejezésre. Ennek megfelelően ezeket a mondatokat emfatikus, azaz az érzelmileg semleges mondatokhoz képest szélsőségesebb intonáció (a beszélő által leggyakrabban használnál általában magasabb hangfekvés, nagyobb hangközök, gyakran nagyobb hangerő) jellemzi.

2.4.2.3. Szerkezet

Az DMMH-s mondatok alapvető szerkezeti elemei egy lexikailag meghatározott funkcióelem és egy komment.¹⁵ A DMMH-elemek megoszlának abban, hogy milyen típusú frázis előtt állhatnak. A legáltalánosabb *de* és *mennyire/annyira* egyaránt állhat igei, névszói-igei vagy névszói csoporttal, a *hogy/úgy* csak igei, míg a *milyen/olyan* csak névszói-igei vagy névszói csoporttal állhat:

(29a) *De igyekszel! / csinos vagy! / jó vicc! / könnyen bepöccentél!*

(29b) *Mennyire/Annyira igyekszel! / csinos vagy! / jó vicc! / könnyen bepöccentél!*

¹⁵ Ezekben a mondatokban a topik általában el van hagyva. A kommentben, mely az állítást tartalmazza, mindig van vagy ragozott ige, vagy igevivő szerepű névszói csoport létigével, vagy ragozott igeiként viselkedő névszói állítmány (vö. Kálmán et al. 2001: 20–25).

(29c) *Milyen/Olyan *igyekszel! / csinos vagy! / jó vicc! / könnyen bepöccentél!*

(29d) *Hogy/Úgy igyekszel! / *csinos vagy! / *jó vicc! / *könnyen bepöccentél!*

2.4.2.4. A DMMH-konstrukciók tartalmi sajátosságai: egy frázisszintű párhuzam

A DMMH-s mondatok szerkezeti és tartalmi szinten egyaránt megfogalmazható módon párhuzamban állnak bizonyos szubjektív mértékjelölős kifejezésekkel. Ezekben az ún. fok- vagy mértékhatározóknak egy szemantikailag kijelölt csoportja szerepel, melynek elemei semlegesek, tehát nem tartalmaznak pozitív vagy negatív ítéletet, mindkét irányú értékelések mértékét kifejezhetik, pl. *nagyon jó – nagyon rossz, nagyon sok – nagyon kevés* stb. Ezenkívül szubjektívek, tehát nem egzakt, hanem körülbelüli és igen szélsőséges mértéket fejeznek ki. Mivel a „mértékhatározó” terminus egy ennél jóval nagyobb kategória számára van lefoglalva, a pontosság kedvéért a kijelölt módosítóosztályt a továbbiakban annak legprominensebb tagja után ’nagyon’-elemeknek fogom hívni. Ilyenek a következők: *nagyon, módfelett, rendkívül, szerfelett, igencsak, fölöttébb, borzasztó(an), hihetetlen(ül), eszméletlen(ül), elképesztő(en), iszonyú(an), marhá(ra), baromi(ra), tök(re), kurvá(ra), rohad(t)ul*, ... (nyílt lista).

Az összefüggés szerkezeti szinten a következő:

(30) *De, mennyire, milyen, hogy, annyira, olyan* és *így* elemeket tartalmazó emfatikus mondatokban a DMMH-elemeket csak olyan frázis követi, mely egyébként ’nagyon’-elemekkel módosítható.

A (30)-beli állításnak eleget tenni első megközelítésben kétféleképpen lehet: (i) az ige önmaga módosítható a fent meghatározott ’nagyon’-elemekkel, vagy (ii) az igemódosító vagy az ige egy bővítménye módosítható a fent meghatározott ’nagyon’-elemekkel. A (31)-ben az előbbi, a (32)-ben az utóbbi út vonatkozásában láthatók példák lehetséges és nem lehetséges mondatokra. A pontok elején szereplő kategórianevek általában nem definiálják kimerítően a szóosztályokat, csak a felsorol elemek kategóriáját vagy funkcióját nevezik meg.

(31) ’Nagyon’-elemekkel módosítható igék.¹⁶

¹⁶ Kivételnek tűnnek azok a gyakori igék, melyek gyakran állnak egy bizonyos módosítóval, pl. *keményen dolgozik, melegen süt*. A gyakorta használt *nagyon keményen dolgozik, nagyon mele-*

- (31a) *Nagyon hadar / siet / figyel / liheg / havazik / *beszél / *áll / *távozik*
- (31b) *De (Mennyire, Hogy...) hadar! / siet! / figyel! / liheg! / havazik! / *beszél! / *áll! / *távozik!*
- (32) 'Nagyon'-elemekkel módosítható igemódosítók és bővítmények:
- (32a) Melléknevek:
- Nagyon vizes / bizarr / türelmetlen / nagyra tart / jól főz / *nádtetejű / *jobb / *diplomás / *tót*
- De (Mennyire, Milyen...) vizes! / bizarr! / türelmetlen! / nagyra tart! / jól főz! / *nádtetejű! / *jobb! / *diplomás! / *tót!¹⁷*
- (32b) Határozói és melléknévi igenevek:
- Nagyon sietve megy / lihegve fut / ??siető úr / ??fázó kutya / *beszélve ül / *pihenve nyaral / *úszó nő / *álló fal*
- De (Mennyire, Milyen...) sietve megy! / lihegve fut! / ??siető úr! / ??fázó kutya! / *beszélve ül! / *pihenve nyaral! / *úszó nő! / *álló fal!*
- (32c) Időhatározósók:
- Nagyon régóta iszik / sokáig bírja / hamar leül / gyakran jön / *tavaly szólt / *most vár*
- De (Mennyire, Milyen...) régóta iszik! / sokáig bírja! / hamar leül! / gyakran jön! / *tavaly szólt! / *most vár!*
- (32d) Helyhatározósók:
- Nagyon közel lakik / távol került / messziről jön / *végig jár/ *itt alszik / *arrébb vonul*
- De (Mennyire, Milyen...) közel lakik! / távol került! / messziről jön! / *végig jár! / *itt alszik! / *arrébb vonul!*
- (32e) Komplex predikátumok:
- Nagyon hasra esik / taccsra vág / palira vesz/ egy követ fúj*

gen sūt szerkezetekből kimarad az ige módosítója, és maradnak a *nagyon dolgozik, nagyon sūt* frázisok. Előbbi szokatlanul hangzik, de létező, adatolt forma, utóbbi bevett. Egyes idiomatikus kifejezésekben az igék csak másodlagos jelentésükben módosíthatók. Ilyen a *nagyon él*, mely nem az életfunkciókra, hanem a jelölt személy elevenségére, energikusságára utal. Az *él* ige csakis ebben a jelentésében módosítható *nagyon*-elemekkel (nem is minddel, csak a *nagyonnal*), alapjelentésében nem, tí. nincs *nagyon halott* sem. A *nagyon sūt* frázis csak a napra vonatkozatható, a szakácsnőre nem.

¹⁷ Nagy méretet kifejező melléknevek (pl. *nagy, hatalmas, óriási* stb.) esetében a [*milyen* + melléknév] szerkezettel azonos feltételek mellett állhat a *mekkora* mondatbevezető is, pl. *Milyen nagy / Mekkora ökör vagyok!; Milyen hatalmas / Mekkora pattanás van az orrodon!*

De (Mennyire) hasra esett! / taccsra vágtad! / palira vettek! / egy követ fújtok!

A (32e)-ben látható komplex, nem egy esetben idiomatikus predikátumok egészben véve módosíthatók *nagyonnal*, hiszen előtagjuk önmagában nem áll ezzel a módosítóval, vö. **nagyon has*, **nagyon taccs* stb.

Az igenevek a tőigéikkel, a ragozott melléknevek alapalakjukkal mutatnak azonos megoszlást a 'nagyon'-elemekkel való módosíthatóság tekintetében. Ha ugyanis egy melléknév vagy ige nem módosítható 'nagyon'-elemekkel, akkor ragos vagy képzős alakja sem lesz az, a módosítható alapalaktól képzettek vagy azok ragos alakja pedig módosítható lesz. Ez alól kivétel a melléknevek fokozása (32a).¹⁸ A felsőfokú melléknevek egyáltalán nem módosíthatók 'nagyon'-elemekkel, míg a középfokúaknak önálló, *-val/-vel* vagy *-szor/-szer/-ször* ragos mértékjelölő-készlete és emfatikus funkciósza van:

(33) Középfokú melléknevek

Sokkal (százszor, ezerszer stb.) jobb / erősebb / nehezebb / idegesítőbb / sósabb

Mennyivel jobb! / erősebb! / nehezebb! / idegesítőbb! / sósabb!

Mindig csak a 'nagyon'-elemeket közvetlenül követő elemek megfelelősége számít, ugyanis a „rossz” állítmányú mondatokat egy „jó” módosító „megjavítja” (34), a „jó” állítmányokat egy „rossz” módosító pedig „elrontja” (35), így egyaránt lehetővé, illetve lehetetlenné válik velük a *nagyon*-os szerkezet és a DMMH-s mondat. Ilyenkor a „nagyonság” persze a módosítót, és nem az igét jellemzi.

(34) Nem módosítható állítmányok módosítható névszói módosítóval:

Nagyon jól beszél / régóta örködik / hamar távozott / messziről jött / sokkal jobb stb.

De (Mennyire, Milyen...) jól beszél! / régóta örködik! / hamar távozott! / messziről jött! / sokkal jobb! stb.

(35) Módosítható állítmányok nem módosítható névszói módosítóval:

*Nagyon *jobban siet / *tótul hadar*

*De (Mennyire, Milyen...) *jobban siet! / *tótul hadar!*

A 'nagyon'-elemekkel való módosíthatóságnak nyilvánvalóan vannak szemantikai vonatkozásai. A *nagyonnal* módosítható szavak jelölete valamiféle intenzitási skálán értékelhető. Az igék közül ilyen a *figyel*, *siet*, *liheg*, hiszen lehet intenzíven és kevésbé intenzíven figyelni, lihegni, de pl. az állásnak, távozásnak

¹⁸ A folyamatos melléknévi igenevek is furcsán hangzanak mind a „nagyonos”, mind a DMMH-s szerkezetekben (32c).

nincsenek értékei az intenzitás-dimenzióban. Utóbbi igék nem is fordulnak elő *nagyon*nal, vö. **nagyon áll*, **nagyon távozik*. Az intenzitációs jelentésből azonban mégsem következik egyértelműen a *nagyon*nal való kompatibilitás, egyes igék, pl. az *épít*, *takarít* jelölte cselekvések olyanok, melyeket lehet többé vagy kevésbé intenzíven csinálni, mégis **nagyon épít*, **nagyon takarít*. Fontos szerepe van a mondattani kategóriának, ami pedig tisztán formai dolog. Ugyanazt a tulajdonságot jelölő, különböző szófajú szavak közül a melléknevek és igék általában módosíthatók *nagyon*nal, míg a főnevek nem (36).

(36a) *nagyon haragos / haragszik / liheg / lihegő*

(36b) **nagyon harag / lihegés*

Az egyértelműen nem intenzitációs jelentésű melléknévi állítmányok nem állnak *nagyon*nal, így pl. a birtoklást kifejezők, vö. **nagyon trabantos*, **nagyon diplomás*. A 'nagyon'-elemekkel való módosíthatóság egyébként – a tágabb értelemben vett mértékhatározókkal szemben – nem korlátozódik a dimenzionális melléknevek pozitív pólusú tagjaira: *2 méter hosszú* – **2 méter rövid*, *de nagyon hosszú* – *nagyon rövid* (vö. Kiefer 2000). Az igekötőknek, miután jelentésük az ige jelentéséhez adódik hozzá, önmagukban nem kell megfelelniük az intenzitásbeli értékelhetőség feltételének. Az idő- és helyhatározószók közül a tartamot és távolságot, tehát az idő- vagy térbeli távolság mértékét, relativitását kifejezők jók, a pontszerű jelentésűek nem (32d–e).

A DMMH-elemek viszonya a *nagyon*-os frázisokbeli 'nagyon'-elemekkel kétféle lehet: (i) azonos környezetben állnak, ahogy azt a (31–32) példák mutatják, tehát disztribúciójuk megegyezik, illetve (ii) azokkal halmozhatók is (a *hog*y és az *úgy* nem, hiszen ezek csak ige előtt állhatnak):

(37a) *De nagyon siet a papa!*

(37b) *Milyen elképesztően döglött itt a hangulat!*

2.4.2.5. A „nagyonosság” és egyéb tartalmak öröklődése

A DMMH-s mondatoknak a 'nagyon'-elemes szerkezetek egyértelműen megfelelnek. Egy DMMH-s mondatnak mindig megfelel egy, a funkciósó helyén a 'nagyon'-elemek egyikét tartalmazó, tetszőlegesen semleges vagy emfaticusan intonált mondat.¹⁹ Az, hogy ez a párhuzam a különböző lexikai elemek disztribúcióján felül szemantikailag is megfogalmazható (l. fent), arra enged következtetni, hogy a „nagyonosság”, illetve DMMH-s frázisok szerkezeti jelentése is hasonló (l. később).

Két esetben mutatható ki más kapcsolat. A csak igék előtt álló *hog*y a többi funkciósóval ellentétben nemcsak 'nagyon'-elemekkel, de módhatározószókkal

¹⁹ Ez a reláció fordítva nem áll fenn, de erről később.

is párhuzamba állítható, azaz olyan frázisok előtt is megjelenik, melyek 'nagyon'-elemekkel nem, módhatározóval viszont módosíthatók, illetve a *hogy(an)* mint módhatározói kérdőszó is állhat előttük (38a–b–c) és (38d–e–f). Az emfatikus *hogy* – ami egyébként a kérdőszóval ellentétben sohasem *hogyan* – ezt a tulajdonságát nyilván a *hogy* kérdőszós konstrukciótól örökli.

- (38a) **Hogy** előződ meg azt a kocsit?
 (38b) Nahát, **hogy** megelőzted!
 (38c) **Szépen** megelőzted.
 (38d) **Hogy** érünk haza sötétedés előtt?
 (38e) **Gyorsan** hazaértünk.
 (38f) Jé, **hogy** hazaértünk egy perc alatt!²⁰

A *milyen* pedig ehhez hasonlóan minőségjelzők környezetébe helyettesíthető be (39a–b–c) és (39d–e–f). Ez a tulajdonsága a *milyen* kérdőszós konstrukció örökisége. Ezzel a funkciószóval tehát előfordulnak birtokos kifejezések is emfatikus mondatban (39b, e).

- (39a) **Milyen** kocsid van?
 (39b) (Hű,) **milyen** kocsid van! (Ez már döfi!)
 (39c) **Klassz** kocsid van.
 (39d) **Milyen** kávét ittunk?
 (39e) (Öregem,) **milyen** kávét ittunk!²¹ (Szuper volt!)
 (39f) **Fantasztikus** kávét ittunk.

A kérdőszós konstrukcióktól való öröklést jelzi az is, hogy módhatározóval helyettesíthető *úgy*, illetve minőségjelzővel helyettesíthető *olyan* nem szokott előfordulni emfatikus mondatokban.

A (38–39)-beli példák mondataiban a kommentbeli frázisok nem módosíthatók 'nagyon'-elemekkel, tehát csak egyféle olvasatuk lehetséges. A főnévi frázisokat kizáró *nagyon* miatt a *milyen*es mondatokra ez mindig igaz, de vannak olyan *hogy*-os mondatok, ahol a funkciószó helyére mindkétféle konstrukció megkívánta elem behelyettesíthető. A (40a) emfatikus mondatnak megfelelő 'nagyon'-os mondat a (40b), módhatározós a (40c):

- (40a) **Hogy** elintézték szegény Bandit!

²⁰ Nagyon ritkán előfordul, hogy a beszélők a *de* mondatbevezetőt is a *hogy*-os mondatokhoz hasonlóan módhatározós szerepben használják, ami feltehetően átszűrődés a *de-s* és *hogy*-os mondatok máskülönbeni teljes analógiája miatt.

²¹ A (38b,c; 39b,c)-beli indulatszók csak az emfatikus mondatok hangulatának érzékeltetése miatt szerepelnek a mondatokban, nem kötelezően tartoznak oda.

(40b) *Nagyon elintézték szegény Bandit.*

(40c) *Agyafúrt módon elintézték szegény Bandit.*

Némely *milyen*es és *hogy*os emfatikus mondatban tehát a jelzős, illetve módhatározós szerkezet jelentése jelenik meg, ilyenkor a kinyilvánított érzelem a minőségre vagy a módra, és nem a mértékre vonatkozik. A (30)-ban vázolt összefüggés tehát újrafogalmazandó az alábbi módon:

(41a) *De, mennyire, annyira, olyan* és *úgy* elemeket tartalmazó emfatikus mondatokban a funkciószókat csak olyan frázis követi, mely egyébként 'nagyon'-elemekkel módosítható.

(41b) *Hogy*-os emfatikus mondatokban a funkciószót csak olyan frázis követi, mely egyébként 'nagyon'-elemekkel vagy módhatározóval módosítható.

(41c) *Milyen*-es emfatikus mondatokban a funkciószót csak olyan frázis követi, mely egyébként 'nagyon'-elemekkel vagy minőségjelzővel módosítható

A 'nagyonos' konstrukciótól örökölt, mértéket kifejező jelentéshez hozzáadódik a DMMH-s mondatok mindenkor érzelmnyilvánító jellege. Az emfatikus konstrukciók mondatfajta-szinten elvonható jelentése tehát az, hogy a beszélő a kommentben kifejtett jelölés intenzitása, mértéke, kifejezettsége, speciális esetekben annak módja (*hogy*) vagy minősége (*milyen*) miatti, közelebbről nem meghatározott érzelmének ad hangot. Ez a mozzanat a fentiekben leírt szerkezeti sajátosságokból fakadóan mindig jellemzi a DMMH-s mondatokat²².

2.4.2.6. A DMMH-s mondatok szerkezete

Hogy a 'nagyon'-elemek milyen mondat szerkezeti pozíciókban fordulnak elő, igazából csak attól a névszói vagy igei frázistól függ, amelyet módosítanak. Kálmán et al. (2001: 65) szerint a „pozitív polaritású határozók” – a *nagyon* is ilyen – állhatnak az igevivő előtt is, sőt, a *nagyon* „igevivőként való megjelenése csak *nagyon* jelölt kontextusokban lehetséges”. Ez természetesen a 'nagyon'-elemek mindegyikére igaz, és a párhuzamból eredően a DMMH-elemekre is.

(42a) *∪Nagyon ∪berúgott a ∪Pista.*

(42b) *∪De ∪berúgott a ∪Pista!*

(42c) *A ∪Pista][∪nagyon ∪berúgott.*²³

(42d) *A ∪Pista][∪de ∪berúgott!*

²² Teszt: mondjuk-e, hogy „*De magas ez a ház!*”, ha a házat nem tartjuk kifejezetten magasnak, de legalább az elvártnál magasabbnak? Nem mondjuk.

²³ A dupla szögletes zárójel a topik-komment határt jelöli.

- (42e) ??*Nagyon rúgott be a Pista.*
 (42f) **De rúgott be a Pista!*
 (42g) \cup *Nagyon csúnyán \cup berúgott a \cup Pista.*
 (42h) \cup *De csúnyán \cup berúgott a \cup Pista!*
 (42i) $\cup\cup$ *Nagyon csúnyán rúgott be a Pista.*
 (42j) $\cup\cup$ *De csúnyán rúgott be a Pista!*

A (42a–b) mondatokban a *nagyon* illetve a *de* az igevivő előtt áll, hiszen az igeikötő foglalja el az igevivő pozícióját. Ugyanezeknek a mondatoknak létezik olyan változata, melyben a *Pista* a topik (42c–d). Minimum furcsák viszont azok a mondatok, ahol a *nagyon* vagy az emfaticizáló funkciószó szerepel igevivőként (42e–f). A (42g–h) mondatok fókuszos változatában (42i–j) az irtóhangsúlyos *nagyon csúnyán* vagy *de csúnyán* csoportok egyként az igevivőbe kerülnek. Ezek a mondatok jóval kevésbé természetesek, mint a csupa kiemeléses változataik. Mindebből következik, hogy a DMMH-s mondatokban fókuszálni csak olyan összetevőket lehet, amelyek *nagyon*nal módosíthatók, mert a fókuszba kerülő mondatrész mindenképpen közvetlenül követi a *nagyon*nal megegyezően viselkedő DMMH-elemek valamelyikét.

A legfontosabb különbség a 'nagyon'- és a DMMH-elemek között az, hogy míg előbbiek szabad bővítményekhez is kapcsolódhatnak, azaz állhatnak az ige után (43a), illetve topikban (43b), addig az utóbbiak kötelezően a komment előzményeként állnak, és közvetlenül megelőzik az igevivőben álló mondatrészt.

A (43c) ezt úgy sérti meg, hogy a DMMH-elem által megelőzött frázis nincs az igevivőben. A (43d)-ben azt látjuk, hogy a *nagyon* egyrészt beépülhet az igevivőben álló határozatlan névelős főnévi frázisba, másrészt érdekes módon meg is előzheti azt, elvesztve így az általa módosított elem szomszédságát, kívül rekedve az NP-n. A DMMH-elemek ezzel szemben inkább csak az utóbbi szórendi változatban fordulnak elő, tehát az igevivőben álló NP „belsejében” nem (43e).²⁴

A (43f) tanúsága szerint a *nagyont* tartalmazó, határozott névelős NP-k esetében nem fordul elő mindkét, a határozatlanoknál tapasztalt szórendi változat. A *nagyon* itt csak az NP-be beépülve áll, az NP beltagját „kívülről” soha nem módosítja. Ugyanez a DMMH-elemekkel sem létezik, ezek ráadásul be sem épülnek, határozott névelős főnévi csoport tehát semmilyen módon nem áll DMMH-s emfaticus mondat igevivőjében (43g).

- (43a) \cup *Megbüntettem egy \cup nagyon rossz \cup kisfiút.*
 (43b) *Egy \cup nagyon rossz \cup kisfiút][\cup megbüntettem.*

²⁴ A (43d–e) egyaránt nem kiemelő szerepű fókusz (hókusz) tartalmazó mondatok, vö. Kálman et al. (2001).

- (43c) **Milyen egy rossz kisfiút][megbüntettem!*
 (43d) *Egy ∪nagyon ∪rossz kisfiút / ∪Nagyon egy ∪rossz kisfiút ∪büntettem meg.*
 (43e) *??Egy milyen rossz kisfiút / ∪Milyen egy ∪rossz kisfiút ∪büntettem meg!*
 (43f) *A ∪nagyon rossz ∪kisfiút / *∪Nagyon a ∪rossz kisfiút ∪büntettem meg.²⁵*
 (43g) **A milyen rossz kisfiút / *Milyen a rossz kisfiút büntettem meg!*

Vannak tehát olyan szerkezetű 'nagyon'-os mondatok (43a,b,f), melyeknek megfelelő DMMH-s mondat nincs. Minden DMMH-s mondatnak megfeleltethető tehát egy azonos szerkezetű és tartalmú 'nagyon'-os mondat, fordítva azonban nem áll fenn ez a reláció.

2.4.3. Az emfatikus konstrukciók és a feltételes főmondatok „közös leszármazottai”: a DMMH-s óhajtó mondatok

A következőkben a DMMH-s óhajtó mondatok formai és tartalmi sajátosságainak származását vizsgálom meg.

2.4.3.1. Intonáció

Intonációjuk az DMMH-s emfatikus mondatokénak megfelelően ereszkedő, vagy elől eső, a funkciószó mindig hangsúlyos, a DMMH-s óhajtó mondatok mondatintonációs mintája tehát az emfatikus konstrukciókéval megegyezik.

2.4.3.2. Igealakok

A DMMH-s óhajtó mondatok feltételes módú igealakja megegyezik a feltételes főmondatok *nemmel* tagadható igealakjával (44c). Ezzel szemben a 'bárcsakos' és 'csakos' mondatok igéje az egyébként felszólító módban használatos *ne* tagadószóval tagadható (44a–b). Ez jelzi, hogy a DMMH-s óhajtó mondatokban szereplő igealak (44d) a FF-konstrukció öröksége.

- (44a) *Bár **ne** laknék itt!*
 (44b) *Csak **ne** laknék itt!*
 (44c) ***Nem** laknék itt.*
 (44d) *De **nem** laknék itt!*

Az óhajtást nem jelentő feltételes főmondatok a DMMH-s konstrukcióban sem jelennek ilyesmit (45a–b), *szívesemmel* módosítva azonban igen (45c).

²⁵ Nem kontrasztív topikos, hanem az első szórendi változattal megegyező mondat akar lenni, mint a (43d)-ben.

- (45a) *Csalódnék. ≠ Szeretnék csalódni.*
 (45b) *De csalódnék! ≠ Szeretnék csalódni.*
 (45c) *De szívesen csalódna Joci! = Joci szeretne csalódni.*

A feltételes módú igék esetében interakcióba lép egymással a szándék- vagy óhajtulajdonítás jelentéstani hozadéka (FF-konstrukció) és a DMMH-s konstrukciók igéket engedélyező kritériuma – azaz a 'nagyon'-elemekkel való kompatibilitás. Miután egyes feltételes főmondatokban az ige jelentése 'szeretne vmit csinálni', ebben az értelemben az ige módosítható 'nagyon'-elemekkel és ezáltal állhat DMMH-elemek után, mert a módosítók nem az igével jelölt cselekvésnek, hanem a cselekvés óhajtásának az intenzitására fognak vonatkozni. A *nagyonnal* való módosíthatóság tehát nem feltétlenül függ attól, hogy az ige jelölete értékelhető-e az intenzitására nézve. Pl. az *iszik* ige nem módosítható 'nagyon'-elemekkel (46a), így kijelentő módban DMMH-s mondat sem alkotható vele (46b).²⁶ Kontextustól függően kifejezhet viszont óhajtást az FF-konstrukcióban (46c), és miután az *innék* alak itt 'szeretnék inni' jelentésben áll, módosítható *nagyonnal* (46d) és DMMH-s óhajtó mondat is alkotható vele (46e).

- (46a) **Nagyon iszom valamit.*
 (46b) **De iszom valamit!*
 (46c) *Innék valamit. = Szeretnék inni valamit.*
 (46d) *Nagyon innék valamit. = Nagyon szeretnék inni valamit.*
 (46e) *De innék valamit! = De szeretnék inni valamit!*

Emiatt több igével alkotható DMMH-s óhajtó (feltételes módú) mondat, mint általános (kijelentő módú) DMMH-s emfaticus mondat, tehát a látszólag specálisabb óhajtó mondatféleség valójában általánosabb. Ez a jelenség az emfaticus és a FF-konstrukciók tulajdonságai összegződésének a következménye, ahogy a továbbiak is.

2.4.3.3. Eltolódás az óhajtó jelentés felé

Olyan, kellemetlennek ítélt eseményeket jelölő mondatok, melyek a FF-konstrukcióban nem lennének óhajtók (47a), DMMH-s emfaticus változatban óhajtást fejeznek ki (47b):

- (47a) *Felszedném a kutyagumit.*
 (47b) *De felszedném a kutyagumit!*

Ez annak a következménye, hogy a FF-mondatok csak kontextuálisan, pragmatikai információk alapján értelmeződhetnek óhajtásként. Maga a szerkezet egyér-

²⁶ Csak 'hogy-gyal, a fentebb bemutatott módhatározói értelemben.

telmüen nem utal erre, így pl. a (47a) nem eléggé direkt ahhoz, hogy elhiggyük, a beszélő csakugyan kutyagumit szeretne szedni. Ha viszont emfatikus mondat-típussal mondja ugyanazt, a hallgató kénytelen óhajként értelmezni a mondatot. *Nagyon*-nal kijelentő módban is módosítható igékkal viszont az emfatikus feltételes mondatok általában nem óhajtók, vagy pedig kontextustól függően többértelműek. A (48) lehetséges értelmezései: (i) óhajtásos: látszik a kutyán, hogy nagyon szeretne ugatni, de fegyelmezi magát, (ii) feltételes: nagyon ugatna a kutya, ha ezt látná.

(48) *De ugatna a kutyám!*

2.4.3.4. Az óhaj és az érzelem átélőjének szétválása

A 'bárcsakos' és 'csakos' konstrukciók azon sajátossága, hogy grammatikai alanytól függetlenül mindig a beszélő óhaját és érzelmét fejezik ki, a feltételes főmondatokra nem jellemző. Utóbbiakban éppenhogy a mindenkori grammatikai alany vágyai nyilvánulnak meg, érzelemkifejezést pedig nem tartalmaznak. A DMMH-s emfatikus mondatok érzelemnyilvánítása pedig mindig a beszélő szempontjából történik, a mondatban foglalt állítástól és a mondat alanyától függetlenül.

A fentiekből következően, az óhajok és az érzelmek átélője nem esik egybe a DMMH-s óhajtó mondatokban. A beszélő (egy hű apparatcsik) óhaját és érzelmét kifejező 'bárcsakos' mondattal (49a) szemben, a (49b)-beli DMMH-s emfatikus mondatban az óhaj az E/3 grammatikai alanyé (az elnök), míg a kifejezett érzelem a beszélőé (egy kárörvendő párttag). A DMMH-s óhajtó mondatokban a vágy mindig az alany, az érzelem mindig a beszélő részéről jelenik meg. A két szubjektum, ti. az óhajtó és az emfatikus kommentáló egybe is eshet, de csak egy speciális körülmény, az E/1 személyű alany esetén. Ha magának az elnöknek a szájába adjuk a (49b) mondatot, ez történik (49c).

(49a) *Bárcsak elhalasztaná az elnök úr a tisztújító közgyűlést!*

(49b) *De elhalasztaná az elnök úr a tisztújító közgyűlést!*

(49c) *De elhalasztanám a tisztújító közgyűlést!*

Ez a szétválás egy újabb érv mellett, hogy a DMMH-s óhajtó mondatok két általánosabb, a DMMH-s emfatikus és a FF-konstrukció örökösei. A beszélő érzelemnyilvánítása ugyanis az előbbire, míg az alanynak tulajdonított vágy az utóbbira jellemző, a két tulajdonság a DMMH-s óhajtó mondatokban egyszerűen összegződik.

Hasonló jelenség figyelhető meg a feltételes főmondatok speciális alcsoportját képező 'jó lenne' típusú értékelő kifejezések emfatikus változataiban. Ezek a

kifejezések az óhajtás (vélemény) állandó E/1 személyűségét mutatják a feltételes főmondatoktól eltérően (l. a 2.3. pontot), és ezt a tulajdonságukat a fentiekhez hasonlóan ezek is „magukkal viszik” az emfatikus konstrukcióba. A *De jó lenne...!* típusú, óhajtóként értelmezett mondatok tehát a neutrális értékelő kifejezésekhez hasonlóan mindig a beszélő kívánságát fejezik ki.

2.4.3.5. Összegzés

A DMMH-s óhajtó mondatok minden formai és tartalmi jegye megjósolható tehát a két említett, általánosabb konstrukció jegyeinek összegzése útján, ezek tulajdonképpen a neutrális feltételes főmondatok emfatizált változatainak tekinthetők. A FF-konstrukcióhoz hasonlóan, a DMMH-s, feltételes módú igés szerkezet sem határoz meg kifejezetten „óhajtó mondat típust”, hiszen nem kizárólag óhajtást kifejező mondatok alkothatók vele, ahogy a (45a) és (48) példái is mutatják.

2.5. Egy speciális *hogy* mondatbevezető konstrukció: a ’hogy’-os átok

2.5.1. Adatok

(50a) *Hogy vinné el a fene!*

(50b) *Hogy csapna beléd a ménkü!*

(50c) *Hogy rohadnál meg!*

2.5.2. Szerkezet

Az (50)-beli szitokmondatok alapszerkezetét a *hogy* mondatbevezető és a feltételes módú ige adja. Ez látszólag megegyezik a DMMH-csoportban tárgyalt ’hogy’-os mondatok szerkezetével, valójában azonban két gyökeresen eltérő konstrukcióról van szó.

2.5.2.1. Intonáció

A DMMH-s emfatikus konstrukciók közé tartozó ’hogyos’ mondat ereszkedő intonációjával szemben a ’hogy’-os szitkok dallama bár szintén emfatikus, mindig elől eső, sosem ereszkedő. A dallamesés mindig a mondatbevezetőt követő hangsúllyal esik egybe.

2.5.2.2. Mondatbevezető

Ebben a konstrukcióban a *hogy* mondatbevezető nem azonos a DMMH-s mondatokbeli *hogy*-gyal. Ennek két fő ismérve a (i) hangsúlytalanság, és (ii) a megelőzhetetlenség. Ez a *hogy* tehát egyrészt mindig hangsúlytalan, a fő mondat-hangsúly az azt követő frázisra esik (51a–b). Másrészt „igazi” mondatbevezető abban az értelemben, hogy nem előzi meg semmilyen mondatrész (51c), a

DMMH-s *hogy*-gyal ellentétben (51d).

- (51a) *Hogy* \cup száradna le a \cup kezed!
 (51b) *Hogy* \cup ne érkezne meg \cup soha!
 (51c) ^{??}*A ménkü hogy csapna beléd!*
 (51d) *Ezt a pasast* \cup hogy kupán vágnám!

2.5.2.3. Igealak

A konstrukció feltételes módú igét tartalmaz, tagadószava a *ne*. Ez az igealak azonban speciális az igevivő–ige sorrendje tekintetében, a tipikusan igevivő-szerepű elemek ugyanis feltételes módú alakoknál szokatlan módon követik, és nem megelőzik az igét (52a–b). Annak ellenére tapasztalható ez, hogy a főkuszáltság kizárható, hiszen az igét mindig a hangsúlytalan mondatbevezető előzi meg. Ez a frázisrend egyébként a felszólító módú igealakokra jellemző (52c).

- (52a) *Hogy* \cup dögölnél meg!
 (52b) **Hogy megdögölnél!*
 (52c) *Dögölj meg!*

A fenti jellemzők egy teljesen atipikus szerkezetet mutatnak. A *hogy* mondatbevezető és a vele álló igealak szerkezeti jegyeinek ilyen együttállása semmilyen más konstrukcióban nem figyelhető meg.

2.5.3. Tartalom

A ’*hogy*’-os szitkok mindig a beszélő (E/1) kívánságát, indulatát fejezik ki, többek közt a ’bárcsak’-os mondatokhoz hasonlóan. Az (54) tehát a mondat közlője, és nem a ló kívánságát fejezi ki:

- (54) *Hogy rúgna meg a ló!*

Ezzel a mondattípussal csak kifejezetten rosszindulatú tartalmak, szitkok vagy átkok fejezhető ki, általában jellemző a durvaság is. Jókívánságok nem fordulnak elő (53a), a rosszakarat viszont a megátkozott illető iskolai előmenetelétől az életkilátásaiig bármilyen vonatkozásban közvetíthető (53b–c). A konstrukció tartalmi leírásának tehát tartalmaznia kell a kifejezhető kívánság polaritását is.

- (53a) [?]*Hogy kapnál ötöst a suliban!*
 (53b) *Hogy buknál meg a vizsgán!*
 (53c) *Hogy pusztulnál el itt helyben!*

Ennek ellenére a fenti mondatok nem tekinthetők idiómáknak a szokásos értelemben, ezzel a szerkezettel ugyanis produktívan alkothatók átkok.

Ez a konstrukció a nyelvi jelek szintjén óhajtónak tekinthető, hiszen egy ilyen típusú mondat nem fejezhet ki mást, mint valakinek a kívánságát. Megjegyzem, a *szeretném, hogy...* típus helyett az *azt kívánom neked, hogy...* szerkezettel való parafrázisuk élethűbb. Ez azonban csak stiláris igazítás az **1.4.** pontban bemutatott teszten. A mondattípus felhasználása olykor nem tükrözi ezt a jelentést, hiszen a *Hogy vinné el a fene!* típusú mondatok egyszerű káromkodásként is használatosak. Ezek a mondatok egyrészt lehetnek a fenti konstrukcióval megegyező szerkezetű, annak alcsoportját képező idiómák. Másrészt a nyelvi jel-típus, mint eszköz sokoldalú felhasználhatósága nem befolyásolja az elsődleges, kontextusfüggetlen jelentés meghatározását (vö. **1.3.**).

Ennek a szerkezetnek az óhajtóként való azonosítása leíró szempontból is újdonság a hagyományos leíró nyelvtani irodalomhoz képest.

2.6. Felszólító módú ígés mondatok

2.6.1. Adatok

(54a) *Vigyén el az ördög!*

(54b) *Légy boldog!*

2.6.2. Kívánság vagy felszólítás?

Az (54)-féle mondatok közös szerkezeti eleme a felszólító módú ige, speciális mondatbevezetőt vagy más lexikai elemet nem tartalmaznak. Csakhogy ebben teljesen megegyeznek az ún. felszólító mondatokkal (55).

(55a) *Adj egy cigit!*

(55b) *Légy felkészült!*

A felszólító módú ígét tartalmazó főmondatokat nézve úgy látszik, nincs formai különbség a felszólítást, illetve vágyat, kívánságot kifejező mondatok között. A hagyományos nyelvtanok a két mondatfajta (felszólító és óhajtó) közötti különbséget az általuk véghezvitt beszédaktus jellegében látják. A felszólító mondatokkal eszerint a beszélő kommunikációs szándéka valamely esemény kiváltása, tehát a hallgató közvetlen befolyásolása, míg az óhajtást, kívánságot kifejező mondatok csak a megjelölt tartalom nyugtázását, tudomásul vételét célozzák.

Ez a megkülönböztetés pragmatikai szempontból van megfogalmazva, tehát a nyelvi jelek használati értékét próbálja megragadni. A használati érték, avagy kontextuális jelentés meghatározásakor nem hivatkozik sem a mondatok elsődleges, azaz szemantikai jelentésére (denotáció), sem azok szerkezetére. Ahogy az **1.2.** pontban is említettem, ez egy lehetséges nézőpont, amely azonban nem a leíró nyelvtan nézőpontja.

A felszólító módú igés mondatokkal kapcsolatban az a kérdés, hogy a nyelvhasználatban kétségkívül meglévő különbség az elsődleges – tehát szemantikai és nem pragmatikai, kontextusfüggetlen és nem szituatív – jelentésben is megvan-e. Kugler (2000) a felszólító módú igés óhajtó mondatok szerinte tipikus eseteit sorolja fel, tulajdonképpen az igék és a lehetséges alanyok szemantikai jegyeire hivatkozva. Nem is kísérli meg azonban a két pragmatikai jelentésosztály elválasztását, ami az általa felsorolt ismérvek szerint nem is lehetséges. A szerző szerint a mediális igék és a névszói-létigei állítmányok felszólító módban óhajtást fejeznek ki. Mindkét típusra vannak azonban ellenpéldák, melyeket tipikusan felszólításként használunk (56a–b).

(56a) *Változz meg! Ne ess el! Ne lepődj meg! Ne félj!*

(56b) *Legyél itthon időben! Ne légy ostoba!*

Ráadásul felszólító módú igés mondattal nemcsak felszólítást vagy óhajtást, de kérést (57a), engedélyezést (57b), ráhagyást (57c), javaslatot (57d) stb. is ki lehet fejezni.

(57a) *Vegyünk Túró Rudit is!*

(57b) *Menjél nyugodtan!*

(57c) *Dumáljon csak, ügyse figyel senki!*

(57d) *Talán forduljon orvoshoz a problémájával!*

Úgy tűnik tehát, hogy a felszólító módú igés mondatok pragmatikai jelentése – tulajdonképpen kézenfekvő módon – csak az egyes megnyilatkozások kontextusának ismeretében, azok egyedi eseteiben határozható meg. Ez összhangban van az 1.4. pontban bemutatott teszt eredményével a felszólító módú igés mondatokra nézve. Ezek a mondatok mindig kifejezik a beszélő óhaját az igével jelölt esemény bekövetkeztével kapcsolatban, ezért tartalmilag mindig megféleltethetők egy „szeretnékes” mondatnak. Azt azonban, hogy az adott mondat megnyilatkozásként való szerepeltetésével mi a közlő pontos szándéka, illetve a hallgató azt hogyan értelmezi, a mondat típus-szinthez köthető jelentés nem tartalmazza.

2.7. Óhajtást jelentő igei és főnévi frázisok

2.7.1. Adatok

(58a) *Fel kívánok szólalni a holnapi rendezvényen.*

(58b) *Szeretnék leülni.*

(58c) *Nem óhajtok beszámolni a cselekedeteimről.*

(58d) *Vágyom az érintésedre.*

(58e) *Az az óhajom, hogy mindig előre jelentsd az idegeneket!*

(58f) *Szívesen venném, ha eljönnél.*

(58g) *Örülnék, ha nem kéne mindent kétszer mondanom.*

A *szeretne, kíván, óhajt, vágyik* igékkel, az ezeknek az igéknek megfelelő jelentésű főneves frázisokkal, illetve a *szívesen venné, örülne* fordulatokkal alkotott mondatok mindig, lexikailag rögzítetten óhajtást ábrázolnak, a grammatikai alany szempontjából. Ezek is óhajtó konstrukciók tehát, de nem az eddigiekkel azonos szinten. A [*bárcsak* IGE-Cond] és a [*szeretne* IGE-Inf] sémák látszólag párhuzamba állíthatók ugyan, mint hasonló szerkezetű konstrukciók, amelyekben a fix elem hordozza az óhajtó jelentést (pusztán a velük álló ige ragozása más),²⁷ de valójában nem azonos szerkezeti szinten állnak. Erre utal, hogy kötött (ereszkedő) intonációs mintája csak a 'bárcsakos' frázisnak van, míg a 'szeretésnek' nincs, továbbá, hogy nagyobb struktúrákba való tagolódásuk is eltérő mintát mutat. Előbbiek csak (tag)mondat-konnektívumokkal kapcsolhatók, tagadó-, kérdő- és utalószavas kifejezésben nem szerepelnek (59a–c), az utóbbival ellentétben.

(59a) **Nem bárcsak síelnénk! vs. Nem szeretnénk síelni.*

(59b) **Mikor bárcsak síelnénk? vs. Mikor szeretnénk síelni?*

(59c) **Azért bárcsak síelnénk, mert... vs. Azért szeretnénk síelni, mert...*

A [*bárcsak* IGE-Cond] tehát mondat (clause)-szintű, a [*szeretne* IGE-Inf] pedig igeifrázis-szintű óhajtó konstrukció. Utóbbi állítás persze a *szeretne* többi vonatkeretére is igaz.

2. Óhajtó mondatfajták

Négy olyan mondatfajtát sikerült azonosítani, melyek formai jegyeit viselő minden mondat óhajtást fejez ki, ezeknek tehát szerkezeti szinten tulajdonítható az óhajtó jelentés.²⁸ Ezek a következők.

²⁷ Persze a bennük lévő lexikailag specifikált elemek kategóriájától és morfológiai tulajdonságaitól elvonatkoztatva.

²⁸ Megjegyzendő azonban, hogy ez az állítás, vagyis hogy állandó óhajtó jelentésmozzanatot tulajdonítottam a fent megadott szerkezeteknek, egy sajátos elven alapszik. Azon tudniillik, hogy ezeknek a mondatoknak minden egyes előfordulására jellemző az óhajtó jelentés, ami valójában nem más, mint egy hipotézis, melyet az eddig hallott számos hasonló mondat tapasztalatai alapján teszünk. Eszerint a 'bárcsakos' konstrukció azért nevezhető óhajtónak, mert nem tudunk olyan 'bárcsakos' mondatot mondani, amely ne óhajtást fejez ki. A kontextusfüggetlen jelentés tehát éppen a kontextusok egy jókora tömegének vizsgálata, a mindegyikben közös mozzanat felderítése útján adható meg.

(60a) [*bár(csak)* IGE-Cond] l. 2.1.

(60b) [*csak* IGE-Cond] l. 2.1.

(60c) [*csak* IGE-Imp] l. 2.1.

(60d) [*hogy* IGE-Cond_{spec}] l. 2.5.

A fenti konstrukciók formai leírása természetesen nem egy generatív leírás. Nem igaz ugyanis az, hogy a fenti sémák minden lehetséges kitöltése jólformált magyar mondat. Ahogy a 2. részben kiderült, az óhajtó konstrukcióknak is vannak olyan szemantikai és/vagy pragmatikai jellemzőik, melyek a formai leíráson túl további megszorításokat tesznek az adott sémákba tartozó, ténylegesen előforduló mondatok körére. A 'bárcsak'-os konstrukcióban E/1 személyű cselekvésigék csak bizonyos feltételekkel állhatnak, pl. *-hAttal* vagy múlt időben. A 'hogy'-os konstrukciónak megfelelő mondatok pedig mindig negatív tartalmúak. Az adekvát leíráshoz szükséges a mondatokban szereplő lexikai elemek szemantikai jegyeire és a mondattípus használati szabályaira is hivatkozni.

A fenti négy, formai, tartalmi és nyelvhasználati oldalról egyaránt meghatározott tulajdonságokkal bíró mondattípus mindegyike óhajtó konstrukciónak nevezhető. A többi, fentebb leírt konstrukció ugyan engedélyez olyan mondatokat, melyek esetlegesen, a beszédhelyzet információi alapján óhajtóként értelmezhetők, de a mondattípusra általában véve nem jellemző ez a jelentésmozzanat.

A következőkben arról lesz szó, mi is ez a bizonyos óhajtó jelentés, és pontosan milyen mondatokra jellemző.

4. Mi a modalitás, avagy önálló modalitás-e az óhajtás?

4.1. Szemantikai vagy pragmatikai dolog a modalitás?

A hagyományos magyar nyelvtani irodalomban a mondatok most vizsgált osztályozásának kritériumai mellett annak szempontjai sem világosak. Valamennyi fellelhető munka azzal a technikával él, hogy néhány mondatban, nagyon homályosan beszél a felosztás szempontjáról, majd rögtön rátér a teljesen meghatározatlanul és motiválatlanul, a priori felállított mondatfajták jellemzésére. Általában valamiféle „modalitásra” hivatkoznak, de nem derül ki, hogy mit értenek ezalatt. Bencédy et al. (1964) meg sem kísérik ezt a fogalmat meghatározni, Subosits (1989) szerint „a modalitás azoknak a jellemzőknek az összességét jelenti, amelyek a kifejezésmódra vonatkoznak”. A Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette Nyelvi fogalmak kisszótára (2000) azt írja: „a modalitás viszony, szándék megjelenése a mondatban”. Ezenkívül mindhárom forrás említi a beszélő szándékát, a hallgatóra tett hatást illetve a valósághoz való viszonyt.

Mindezek alapján – bár a kategóriák létrehozásának eredeti motivációjára nézve csak találgatni tudnék – két lehetséges megoldás mutatkozik az 1.3. pontban leírtakkal összhangban.

Ha komolyan vennénk a megnyilatkozásoknak (?) a beszélő kommunikációs szándéka szerinti felosztását, ez – ahogy a bevezetőben már említettem – az egyes mondatok konkrét realizációinak kontextusukkal együtt való vizsgálatát, azaz valós megnyilatkozások beszédaktus-értékének leírását és osztályzását jelentené. Ez nyilvánvalóan használatalapú, tehát pragmatikai megközelítés lenne.

Kiefer (1989) ezzel szemben a beszélő (értelmi, érzelmi vagy akarat) attitűdjeként tekint a modalitásra, és azt a szemantikán belül, tehát kizárólag konvencionális nyelvi eszközök vizsgálata útján akarja meghatározni. A továbbiakban előbb az utóbbi megközelítésről, majd később röviden a beszédaktus-vonatkozásról is lesz szó.

4.2. Óhajtó modalitás

Egy mondat tartalma Kiefer (1989) szerint egy propozíció (p) és a beszélő ahhoz kapcsolódó attitűdje. Szemantikai szerkezete:

(61) Att(p)

Az attitűdértékek formailag meghatározott mondatfajtákhoz rendelhetők. A mondatfajták definiálásának eszközei a következők: (i) morfológiai jegyek, (ii) hanglejtés, (iii) szórend, (iv) sajátos lexikai elemek, (v) módosítószókkal való kompatibilitás.

A kérdés az, hogy az a fajta jelentésmozzanat – nevezzük akár beszélői attitűdnek, akár modalitásnak –, amelyet a 'bárcsakos' mondatoknak tulajdonítanak, ti. hogy a beszélő vágyát, kívánságát fejezik ki a p tényállással kapcsolatban, jellemző-e más, nem óhajtó konstrukciókkal formált mondatokra is. Az idézett szerzők mindegyikénél felmerül ez a kérdés, és bár válaszuk egyértelműen nemleges, igazi érveket egyiküknél sem lehet találni. Bencédy et al. (1971) egyszerűen deklarálják, hogy a (62a)-hoz hasonló mondatok kijelentők,²⁹ ugyanez a mondat *de*-vel kezdve pedig felkiáltó, az „igazi óhajtó mondat” a 'bárcsakos'. Kiefer (1989) a kijelentő és óhajtó mondatok megkülönböztetésére kontrasztíve szembeállítja a következő mondatokat:

(62a) *Szeretnék leülni.*

(62b) *Bárcsak leülhetnék!*

²⁹ Miközben másutt ezt írják: „A kijelentő mondatban a beszélő ismereteit, tapasztalatait közli a hallgatóval. Ez a mondatfajta rendszerint logikai ítéletet is tartalmaz...” PONTOS HIVATKOZÁS

Kiefer szerint a (62a) egy kijelentő mondat, amelyben a beszélő egy általa igaznak tartott tényállást fejez ki, a (62b) pedig olyan mondat, melyben az óhajtás az alap-modalitás része. Érveket azonban nem hoz utóbbi állítása mellett. Mivel példamondataiban cselekvő ige szerepel, a 'bárcsak'-os mondatban megkerülhetetlen a *-hAt* toldalék használata, s ez a két mondat jelentésének viszonyát elhomályosítja. Éppen ezért a továbbiakban a következő két mondat viszonyát elemzem:

(63a) *Szeretném, ha sütné a nap.*

(63b) *Bárcsak sütné a nap!*

A fentebb megfogalmazott kérdés e két mondatra nézve tehát az, hogy azonos, vagy különböző modalitásúnak tartjuk-e őket. Másképpen szólva, eltér-e a két mondat beszélőjének attitűdje a mondatban jelölt tényállással kapcsolatban. Mi is ez a *p* tényállás a két mondatban? Ha vesszük a mindkét mondatban közös részt, úgy a *süt a nap* fiktív tényállás a *p*.

Ami a formájukat illeti, a (63a)-ban a *szeretne* igétől jobbra, *ha* kötőszós, feltételes módú mellékmondatban szerepel a *p*, az intonáció neutrális (lapos). A (63b)-ben a *bárcsak* mondatbevezetőtől jobbra lévő, kötelezően (tehát szintén vonzatszerűen) feltételes módú mondatban szerepel a *p*, az intonáció ereszkedő. Fentebb már volt szó a két óhajtó konstrukció szerkezeti különbségéről (2.7.). Nyilvánvaló, hogy egy óhajtó jelentésű ige előfordulása nem határoz meg óhajtó mondattípust, óhajtó jelentésű mondatpéldányokat viszont igen. A (63a)-ban tehát az óhajtó jelentést az igei frázis, (63b)-ben pedig a mondattípus képviseli.

Mármost, a mondatmodalitás kérdése két irányból közelíthető meg: a mondattípus, illetve a beszélő attitűdje irányából. Az előbbi a formai alapon definiált mondatkonstrukciók vizsgálata aszerint, hogy milyen beszélői attitűd jellemző a velük szerkesztett mondatokra. Az utóbbi, pragmatikai megközelítés ezzel szemben azt kutatja, az egyes beszélői attitűdöknek milyen nyelvi kifejezőeszközei vannak, nem szükségszerűen mondatszerkezeti szinten. A két példamondat közül az első megközelítés értelmében nyilván csak a (63b) képvisel óhajtó mondattípust. Nézzük most a két mondatot a második szempontból.

Belátható, hogy mindkét mondat a beszélő ugyanazon fiktív tényállás bekövetkeztére vonatkozó óhaját fejezi ki. Ezt az is mutatja, hogy a két mondat igazságfeltételei – ha óhajtó mondatok esetében ilyenekről egyáltalán beszélhetünk – megegyeznek. Egyik mondat igazsága sem ítéhető meg ugyanis a beszélő szubjektív belső világára való hivatkozás nélkül.

Erre nézve ellenérv lehet, hogy (63a)-nak, tehát a 'szeretne'-s' mondatnak van igazságértéke, míg a (63b)-beli 'bárcsak'-os-nak nincs. Azt azonban, hogy egyik vagy másik mondatnak van vagy nincs igazságértéke, csak az az intuíciónk sugallhatja nekünk, mely szerint tényleges beszédhelyzetekben az előbbi mondat közlőjét meg lehet hazudtolni, míg utóbbiét nem. Ennek a

tesztnek az érvényessége azonban kérdéses. Attól függ ugyanis, hogy a közlés igazságtartalmának minősítését hogyan juttatjuk kifejezésre. Az valóban igaz, hogy pl. a *Nem mondasz igazat.* válasszal csak az első mondatra reagálnánk, a másodikra nem. Azt azonban bármelyikre mondhatjuk, hogy *Nem vagy őszinte.* Ez pedig ugyanazt jelenti, ti. hogy szerintünk a közlő nem egy valóságos belső állapotáról – vágyáról – számolt be, vagyis a közölt tartalom nem felel meg a valóságnak.

Az előfeltevések is hasonlóan alakulnak. Mindkét mondat preszupponálja azt, hogy a bennük foglalt fiktív állítás ténylegesen – a beszélőt is magába foglaló faktuális világban – nem áll fenn, magyarul a mondat felhasználásakor éppen nem süt a nap.

Mindebből következik, hogy a tényleges beszédhelyzeteket tekintve, a két mondatot teljesen egyenértékűen használhatja egy beszélő a napsütés utáni sóvárgása kifejezésére.³⁰ A kettő között mindössze némi stílusbeli különbség mutatkozik, a 'bárcsakos' mondat az intonációjában kódolt érzelmi pluszt tartalmaz. Ez a különbség is eltűnik azonban, ha a (63a) igei frázisa egy DMMH-s emphatikus mondat kommentjét képezi, így:³¹

(64) *De szeretném, ha sütne a nap!*

A (64) mondat tehát ekvivalens a (63b)-vel, annak dacára, hogy bizonyítottan nem egy óhajtó mondat típus jegyeit viseli. Miután a két mondat modális értéke ugyanaz, ez azt jelenti, hogy az óhajtó modalitástípus nem köthető a mondat típusok szintjéhez. Az ugyan igaz, hogy a mondat szerkezet felől indulva, a mondat szerkezet-típusok közül csak a 3. pontban megadott konstrukciókra jellemző az óhajtó modalitás, azonban a beszélő attitűdje felől nézve egy adott modalitástípusnak többféle szintű kifejezőeszköze lehet, nem kizárólag mondatkonstrukciók. Ezt mutatja az is, hogy az óhajtó jelentésű mondatpéldányok (l. például az (1a–q) mondatokat) tekintélyes része nem a 3. pontban megadott specifikus óhajtó mondat típusok jegyeit viseli. A különböző szintű konstrukciók eltérhetnek és el is térnek egymástól, de ezek az eltérések nem feltétlenül adnak alapot annak az állításnak, mely szerint a mondat szintű konstrukciók lennének az óhajtó modalitás egyedüli, „igazi” kifejezői. Ha tehát a modalitást – beszélői attitűdöt – és annak kifejezőmódjait kutatjuk, a mondat típusok vizsgálatát csak egy, a többi kifejezőeszköz vizsgálatával egyenrangú részfejezetnek érdemes tekinteni. Abból pedig, hogy modalitásnak tarthatunk olyan beszélői attitűdöket is, melyekhez nem rendelhetünk mondat szintű konstrukciókat, valószínűleg kö-

³⁰ Itt is az 1.4.-beli tesztre hivatkozom: a két mondat jelentése anyanyelvi beszélők számára ekvivalens.

³¹ Ez a lépés, a 2.4.2.-ben elmondottaknak megfelelően, nem változtat az eredeti mondat szemantikai tulajdonságain.

vetkezik az is, hogy az eddigi öt kategóriánál valójában több modalitástípus létezik. Nem kizárt ezen kívül az sem, hogy olyan mondattípusok is leírhatók, melyek nem sorolhatók az eddig felállított modalitáosztályok valamelyikébe.

4.3. Az óhajtás kifejezőeszközeinek specifikussága

A 2. részben tárgyalt konstrukciók mind potenciónalis kifejezőeszközei az óhajtó modalitásnak. Vannak köztük ún. óhajtó mondattípusok, és vannak további, különböző szerkezeti szintekhez köthető konstrukciók, melyeket a beszélők óhajtás kifejezésére használnak. Az óhajtó mondattípusok minden előfordulására jellemző az óhajtó modalitás – épp ezért nevezhetők annak, aminek –, míg más szerkezetek csak bizonyos feltételekkel fejezhetik ki azt. Az egyes grammatikai szerkezetek tehát különböző specifikussági szintű eszközei az óhajtás kifejezésének. A legerősebb eszközök az óhajtó mondatkonstrukciók (1. 3.), ezek mindig a beszélő óhaját fejezik ki. Valamivel gyengébbek az óhajtó jelentésű igés és főneves frázisok (1. 2.7.), hiszen ezek csak E/1 személyű (ige- vagy névszórágos) alakban szólnak a beszélő óhajáról. A velül alkotott mondatok nem feltétlenül emfatikusan intonáltak – ha igen, akkor sem a 'bárcsakos' mondatokra jellemző ereszkedő mintával –, az óhajtó jelentés viszont explicit. Ezeknél is gyengébbek a DMMH-s feltételes módú mondatok (2.4.3.), valamint az emfatikus vagy neutrális mondatban álló értékelő kifejezések (2.3.), hiszen ezeknek már nem minden előfordulása fejez ki óhajtást, csak a kontextuális információktól függően értelmeződhetnek óhajtóként. A „rangsor” alján a feltételes főmondatok találhatók, hasonló okokból.

A fenti erősségi sorrend intuitíve az adott szerkezetű mondatok direktségét is tükrözi. Minél gyengébb a nyelvi eszköz, annál indirektebb, közvetettebb lesz az óhajtást kifejező megnyilatkozás, a szükséges körülmények számának növekedésével ugyanis egyre inkább a hallgató értelmező- vagy beleérzőképességén vagy hajlandóságán múlik a kívánság megértése. „Lefelé” korlátlanul folytatható is a rangsor, hiszen adott esetben egy teljesen neutrális, elismerő megnyilatkozás is kifejezhet óhajt, ahogy azt a reakció is mutatja.

(65) – *Dögös a járgányod.*
– *Kéne, mi?*

Az efféle mondatok azonban kontextuálisan megszorított, igen gyenge eszközei a vágykifejezésnek. Nézzük most azt a lehetőséget, ha az óhajtást beszédaktusértékként kezeljük, a megnyilatkozások körülményeitől sem függetlenül.

4.4. Óhajtás mint a beszélő szándéka

Röviden visszatérve a kommunikációs szándékokra, könnyen belátható, hogy az

óhajtás efféle felfogása szintén sántít. Az óhajtást kifejező mondatok illokúciós értéke ugyanis tulajdonképpen tényközlés, az informálás. A beszélő valamely fiktív eseménnyel kapcsolatos óhjáról, tehát egy belső állapotáról, mentális valóságának egy eleméről tájékoztatja a hallgatót.³² Ebből a szempontból az óhajtást bármi módon kifejező megnyilatkozások egyenértékűek. Az, hogy egy adott célú megnyilatkozáshoz a beszélő milyen konstrukciót – óhajtó mondattípust, vagy konstrukciók kombinációját, pl. igeifrázis-szintű óhajtó konstrukciót, és neutrálisan intonált egyszerűmondat-típust – használ, a beszédaktus szempontjából indifferens, illetve, mint láttuk, a formai eszköz specifikusságán keresztül mindössze a megnyilatkozás direktségét befolyásolja. Egy „bárcsak”-os mondat semmivel sem mond többet egy azonos tényállást ábrázoló „szeretnék”-es mondatnál. A beszélő a kétféle mondat kimondásával ugyanazt teszi, mindössze a felhasznált nyelvi eszközök formája más. A beszélő kommunikációs szándékát vizsgálva tehát szintén nem indokolt a két mondat külön kategóriába sorolása.

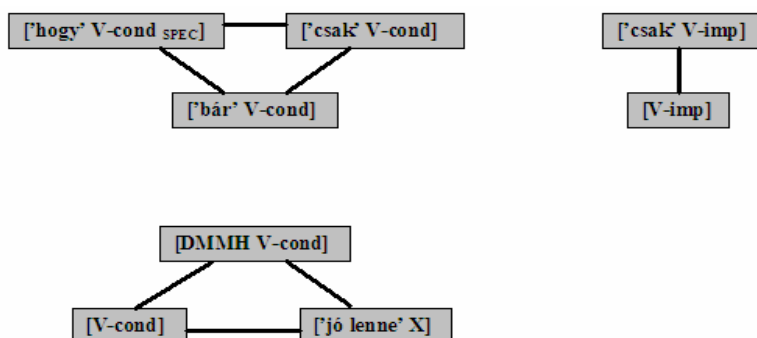
5. Összegzés

A közös jelentésmozzanat alapján összegyűjtött, óhajtást kifejező mondatokat elemezve fény derült azok szerkezeti és jelentésbeli, továbbá használati jellemzőire, hasonlóságaira és eltéréseikre. Láttuk, hogy valóban vannak olyan mondattípusok, melyek rögzítetten, lexikai tartalomtól és beszédkörülményektől függetlenül a mindenkor beszélő kívánságának kifejezői, és vannak olyanok, amelyek efféle jelentést csak bizonyos nyelvi vagy szituációs körülmények fennállásakor közvetítenek. Érvek szólnak azonban amellett, hogy az óhajtó modalitás lehetséges kifejezőinek ne csak az előbbieket, ti. az óhajtó mondatkonstrukciókat tartjuk. Láttuk, hogy ezt a modalitástípust – és feltehetően a többit éppúgy – különféle szerkezeti szintű formák fejezik ki, és ezeket a specifikusság, vagy expresszív erő különböző mértéke és minősége jellemzi. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a mondatok modalitása nem köthető a szűkebben vett mondatszintű konstrukciókhoz. Felmerül az igény a modalitásnak a hagyományos magyar nyelvtanok mondattani orientációjú megközelítésénél rendszeresebb, szemantikai szempontú vizsgálatára. Ez magába kell, hogy foglalja a különböző modalitástípusok felderítését, illetve az azokat ábrázoló nyelvi formák kategorizálását. A mondattan részéről pedig szükség van a számos egyébféle modalitást kifejező, specifikus mondatkonstrukciók részletesebb leírására, rendszerezésére is.

³² A közlés befolyásolás-értéke persze sokféle lehet, pl. burkolt felszólítás, engedélykérés stb.

Függelék I. A vizsgált konstrukciók összehasonlítása

	igealak		ige-igevivő frázisrend I: ige, IV: igevivő, N: tagadószó		intonáció	óhajtó személye	emfatikum
	igemód	tagadó -szó	alap	reverzió (tagadás)			
[bár V-cond]	Cond	ne	IV-I	N-I-IV	ereszkedő	E/1	van
[csak V-cond]	Cond	ne	IV-I	N-I-IV	elől eső	E/1	van
[csak V-imp]	Imp	ne	IV-I	IV-N-I	elől eső	E/1	van
[V-cond]	Cond	nem	IV-I	N-I-IV	eső	gr. alany	–
[jó lenne X]	Cond	nem	IV-I	N-I-IV	eső	E/1	–
[DMMH V-cond]	Cond	nem	IV-I	N-I-IV	elől eső / ereszkedő	gr. alany / E/1	van
[V-imp]	Imp	ne	I-IV	N-I-IV	elől eső	E/1	–
[hogyan V-cond SPEC]	Cond	ne	I-IV	N-I-IV	elől eső	E/1	van

Függelék II. A konstrukciók rokonsági viszonyai az igealak tekintetében³³

³³ Egy rokonságot jelölő vonal azt jelenti, hogy az összekapcsolt konstrukciók mindkét, igeire vonatkozó jegyben (igemód és tagadószó) megegyeznek.

Irodalom

- Bencédy József – Fábíán Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné (1971), A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kassai Ilona (1998), Fonetika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kálmán László (2000), Konstruktív nyelvtan. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kálmán László (szerk.) (2001), Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (1989), Mondatmodalitás – mondatfajta – mondathasználat. Tertium non datur 5. ELTE BTK, Budapest.
- Kiefer Ferenc (2000), Jelentéelmélet. Corvina, Budapest.
- Kugler Nóra (2000): Mondattan. In: Keszler Borbála (szerk.), Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rácz Endre – Takács Etel (1987), Kis magyar nyelvtan. Gondolat, Budapest.
- Subosits István (1989), Az egyszerű mondat. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2000), Nyelvi fogalmak kisszótára. Korona Kiadó, Budapest.